

Thorgunn Snædal

Runinskrifterna på Pireuslejonet i Venedig

Riksantikvarieämbetet
Box 5405
SE-114 84 Stockholm
Tel 08-5191 8000
www.raa.se
registrator@raa.se

Riksantikvarieämbetet 2014
Runinskrifterna på Pireuslejonet i Venedig
Thorgunn Snædal

Foto författaren där ej annat anges
Omslag: Pireuslejonet i Venedig. Foto av författaren, bearbetat av Helena Duveborg
ISBN 978-91-7209-684-4 (PDF)
ISBN 978-91-7209-685-1 (POD)
Tryckdistributör Publit.se
Upphovsrätt enligt Creative Commons licens CC BY
Villkor på <http://creativecommons.org/licenses/by/2.5/se/>

Innehåll

Inledning	5	<i>Inskriften längs vänster lår</i>	24
Bakgrund	6	<i>Inskriften på lejonets högersida</i>	25
Hamnen i Pireus	7	Avsnitt 1	26
Runinskrifterna upptäcks	10	Avsnitt 2	28
<i>Granskningsrapport</i>	11	Avsnitt 3	30
<i>Inskriften på lejonets vänstersida</i>	14	Sammanfattning	32
Avsnitt 1	15	Datering av inskrifterna	33
Avsnitt 2	17	<i>Väringar</i>	35
Avsnitt 3	18	Slutord	40
Avsnitt 4	21	Källor och litteratur	41
Sammanfattning	24	Noter	43

Vid Arsenalen i april 2013. Foto Jöran Westberg.

ANNO
PROVISORINS
HYERONIMO
BARRADICO
DANIELE
DELPHINO
PETRO
DONATO

Inledning

Den läsning och tolkning av runinskrifterna på Pireuslejonet i Venedig som här presenteras baseras på fyra olika undersökningsperioder mellan 2009 och 2013. Sammanlagt har jag ägnat 15–16 dagar, 4–7 timmar per dag, åt att fullborda min läsning av runinskrifterna på lejonet, som står utanför ingången till den italienska flottans högkvarter, Arsenalen, i östra delen av staden.

Anledningen till att jag fick tillfälle att granska inskrifterna, var att lejonet under åren 2007–2008 restaurerades med hjälp av bidrag via ProVenezia, Venedigs vänförening i Sverige.¹

Våren 2009 tog deras ordförande, Göran Berg, tidigare Sveriges ambassadör i Italien, kontakt med mig för att diskutera möjligheterna av en ny undersökning av runinskrifterna på lejonet, självklart var jag intresserad av detta och hösten 2009 genomförde jag en första granskning av dem.

Då undersökningen inte kunde slutföras under det första korta besöket sökte jag bidrag hos Vitterhetsakademien för ytterligare resor till Venedig och med de medel som de beviljade mig kunde jag återvända till Venedig i april 2011 för att fortsätta mina undersökningar av runinskrifterna. Inte heller denna gång blev jag helt klar utan reste åter till Venedig våren 2012 för att slutföra läsningen.²

Vissa delar av ristningarna på båda sidor är mycket svårfotograferade, på vänster sida dels på grund av att närheten till arsenalens trappa och kedjan runt fundamentet försvårar möjligheten att ställa sig på rätt avstånd från runorna, dels för att den rundade ytan gör det svårt att fokusera på vissa delar av inskriften. På höger sida är det ristningens översta del som, dels är mycket skadad av kanonskott, dels är utnött av genom släputrustningen. Med ny kamera med avancerad autofokusteknik reste jag därför tillbaka i april 2013 främst för att försöka åstadkomma fotografier som kan användas vid en publicering av mina resultat, men också för att överlämna en rapport på engelska om mina undersökningar och resultat till mina kontaktpersoner på världsarvskontoret i Venedig.³ I samband med detta besök kunde jag komplettera läsningen av inskrifterna på ytterligare några punkter.

*Undersökning av inskriften
den 6 april 2011.*

Foto Jöran Westberg.

*Motstående sida:
Lejonet får en puss av
morgonsolen 13 april 2013.*

Bakgrund

Marmorlejonet stod fram till 1688 vid Atens hamn, Pireus, då det fördes till Venedig som krigstrophé sedan venetianarna besegrat turkarna efter ett anfall på Pireus och Aten 1687.

Efter 1683 hade turkarna trängt ända fram till Wien. Där led de emellertid ett fullständigt nederlag då hertigen av Lothringen och kungen av Polen kom till undsättning, därefter sökte den österrikiske kejsaren Leopold stöd för att tillintetgöra turkarna och slöt därför 1684 ett förbund med Venedig. Den erfarne amiralen Francesco Morosini utsågs till överbefälhavare över den flotta som sändes ut för att bekämpa turkarna. Under hans ledning vann flottan några segrar över turkarna de följande åren, bland annat drev de ut dem tillfälligt från nästan hela Peloponnesos, en bragd som gav honom tillnamnet Peloponnesiacus.⁴ Som belöning för dessa militära framgångar utnämndes Francesco Morosini till Dodge i republiken Venedig 1688, han dog 1694. Han var född 1618 och var alltså närmare 70 år gammal när han ledde anfallet mot turkarna i Pireus.⁵

Venetianarna anlände till Pireus den 21 och 22 september och redan den 29 september gav turkarna upp. Enligt C. C. Rafn (*Antiquités de l'Orient*, 1856, s. 72), skeppade venetianarna utan motstånd ut sina trupper. Någon form av skottlossning bör ändå ha förekommit i hamnen eftersom lejonet har skadats av ett stort antal kanonskott på båda sidor, troligen har venetianerna skjutit varningsskott för att se om elden skulle besvaras. Det kan i och för sig inte helt uteslutas att skadorna tillfogats lejonet vid något annat tillfälle, men samtliga skador ser ut att ha tillkommit vid samma eldgivning eftersom alla skottkratrar har ungefär samma diameter på cirka 5 cm och är ungefär lika vittrade.⁶

Venetianarna övervintrade i Aten och i mars 1688 skeppades lejonet till Venedig, en månad innan Morosini återvände till staden. Samtidigt fördes till Venedig ytterligare två, eventuellt tre, marmorlejon. Det största en liggande lejoninna, som fanns vid vägen från Aten till Eleusis, står nu omedelbart till höger om ingången, bredvid står en mindre lejoninna som stod nära Theseus tempel på vägen mot Akademien. Närmast kanalen står en tredje lejoninna, inskriften EX ATTICIS visar att också den kommer från Grekland.

Lejonen förvarades de första åren inne i Arsenalen, troligen därför att skador efter strider och transport måste åtgärdas. Reparationerna både av lejonet och av den mindre liggande lejoninnan, se nedan, utfördes av bildhuggaren Emerengo. Räkningarna visar att marmor inköptes för ändamålet

(den kan väl i och för sig ha beställts från Aten), den marmor som Morosini medtog har möjligen förlorats eller inte räckt till⁷ (jfr konservator Anna Kellers uppgifter i avsnittet om restaureringen av lejonet 2007–2008, s 11–12).

I mars 1692 ställdes lejonet och det liggande stora lejonet på sina fundament på var sin sida om ingången till Arsenalen. Nästan 25 år senare, 1716, kom den skadade lejoninnan på plats och möjligen även den med texten EX ATTICIS.⁸

Hamnen i Pireus

Hamnen i Pireus anlades troligen efter att Athens flotta besegrat perserna vid ön Salamis, nu Kérkira (Korfu), 480 f. Kr, möjligen restes lejonet som ett äreminne, antingen över detta berömda slag, eller möjligen efter slaget vid Marathon 490 f. Kr. Lejonets former visar att det är ett klassiskt arbete från 300-talet f. Kr. Det hade alltså vakat över Pireus hamn i omkring 2000 år när det flyttades till Venedig.⁹

Den äldsta beskrivningen av Pireus hamn finns hos den grekiske historikern Strabo (cirka 63 f. Kr. – 25 e. Kr). Han uppger att hamnen rymmer 400 skepp men nämner inte lejonet, trots att det bör ha funnits där då. En beskrivning av lejonet finns i fransmannen Jacob Spons skildring av ett besök i Pireus 1675–76.¹⁰

Denna karta över Pireus hamn upprättades av en fransk forskningsexpedition 1685–1687. Lejonet ses vid stranden i kartans övre högra del intill en väg/brygga.

Under åren 1685–1687, ett par år innan lejonet släpades bort från Pireus, granskades hamnen av en fransk expedition som också upprättade flera kartor över hamnen. Kartorna och beskrivningarna finns ännu och förvaras på det franska Marinministeriet.¹¹ Rafn återger en av kartorna, som tydligen är i färg, där lejonet är inritat vid en liten brygga eller pir i kartans övre högra del.

En beskrivning på grekiska av lejonet och hamnen signerad "Tzàn Polàt Moustafà" finns under ett foto i ATA av den välkända avbildningen av lejonet från C.C. Rafn bok. Tyvärr finns inte hela texten på fotografiet och inga uppgifter finns om varifrån texten kommer eller hur gammal den är:

DJUR PIREUS

"... (fuktig) Badhus. Dess framben vilar på tassarna ... och sitter på sin bakdel och ser ut som om det tittar på skeppen som kommer från havet. På grund av dess storlek och ståtlighet kallade de denna hamn Bestens hamn (Porto Dracos) och detta sevärda konstverk ... Denna hamn rymmer 300 olika skepp. Hamnen är ringformad, en grund skål, och stängs med en kedja (gallergrind). Hamnen är bevarad ... och dra upp ankaret. Huvudsakligen Tzàn Polàt Moustafà."¹²

Den grekiska texten under bilden är signerad av Tzàn Polàt Moustafà, den är skriven medan lejonet ännu stod kvar i Pireus, tyvärr är fotot skuret så att delar av texten har försvunnit.

(I nygrekiska kallas ett stort djur 'dracos' oavsett vad det är för ett djur (Rafn, s. 71).

I en artikel om den turkiske 1600-tals resenären Evliya Çelebi citerar Gunnar Jarring hans beskrivning av Drakhamnen och lejonet som till stor del verkar vara byggd på den ovan citerade texten även om Evliya Çelebis överdriver lejonets storlek. Han konstaterar att hamnen

"är skyddad för de fem vindarna och är en utmärkt ankarplats. Som ett bevis härför kan nämnas att när Djan Pulad-zade Mustafa pascha var chef för flottan ankrade han i denna hamn med den kejserliga flottans fartyg. I samband med att han vid inloppet till hamnen uppförde en stor fästning sägs det att han för nöjes skull utförde olika målningar och olika vackra ting på detta lejon. Ännu idag är dessa målningar synliga på lejonets kropp. När senare sultan Murad IV återkallade Pulad-zade Mustafa pascha till huvudstaden förblev denna fästning ofullbordad."

Çelebis berättelse fortsätter med konstaterandet att målningarna ännu är synliga och han beskriver sedan hur vattnet från en dricksvattenkälla leddes i ett vattenrör av bränd lera genom lejonets mun ner i en cistern framför lejonets fötter. Han avslutar med att konstatera att ”än i dag är den plats där vattnet kommer ifrån och dess ledningar synliga.”¹³

Tydligen hade lejonets funktion som fontän upphört att fungera i början av 1600-talet. Det är förstås tänkbart att det är runinskrifterna som Çelebi åsyftar med målningarna men det förefaller dock inte särskilt troligt.

Sultan Murad IV regerade under perioden 1623–1640, men då han endast var 12 år 1623 tog han över makten först 1632 och Djan Pulat-zade Mustafas period som befälhavare över flottan bör då ha infallit inom perioden före 1632 eftersom det var väl efter sitt maktövertagande som sultan Murad IV hemkallade flottans befälhavare. Evliya Çelebi besökte Grekland på 1670-talet¹⁴ då det knappast hade gått längre tid än 50 år från det att Pulat-zade skulle ha målat lejonet och det är därför inte förvånande att det fanns färg kvar och som sagts ovan hade han tydligen tillgång till Pulat-zades beskrivning av hamnen och lejonet. Jag har tyvärr inte lyckats få tag på Pulat-zades ursprungliga text som märkligt nog förefaller vara den äldsta beskrivningen av lejonet.

Runinskrifterna upptäcks

Trots att runinskrifterna än idag, drygt 300 år efter flytten till Venedig, framstår som väl synliga för blotta ögat uppmärksammades de inte förrän i slutet av 1700-talet när lejonet hade stått vid Arsenalen i drygt 100 år. Det var den svenske diplomaten och språkforskaren Johan David Åkerblad som först uppmärksammade runorna år 1798 eller 1799.¹⁵ År 1800 publicerade han en uppsats om inskrifterna i den danska tidskriften *Skandinavisk Museum II*. Efter honom har flera forskare granskat de illa medfarna inskrifterna med skiftande resultat. 1852 granskade den danske nordisten Carl Christian Rafn inskriften och gav 1856 ut en bok på franska och danska med titeln *Antiquités de l'Orient*, där han på båda språken noggrant redovisar sin läsning och tolkning av inskrifterna, där publicerar han också Åkerblads artikel. Senare under 1800-talet granskades inskriften bland annat av den kände norske arkeologen Ingvald Undset, som konstaterade att inskrifterna på lejonets båda sidor inte kunde "anses vara samtida eller höra samman"¹⁶ Dessa och andra äldre läsningar och tolkningar återges av Erik Brate i hans artikel Pireus-lejonets runinskrift i *Antikvarisk Tidskrift för Sverige* 1920, del 20:3, s. 25–48 och även av Sven B. F. Jansson i en artikel i *Nordisk Tidskrift* 1984, häfte 1, s. 20–32.¹⁷

Erik Brates återgivning
av inskrifterna 1920.

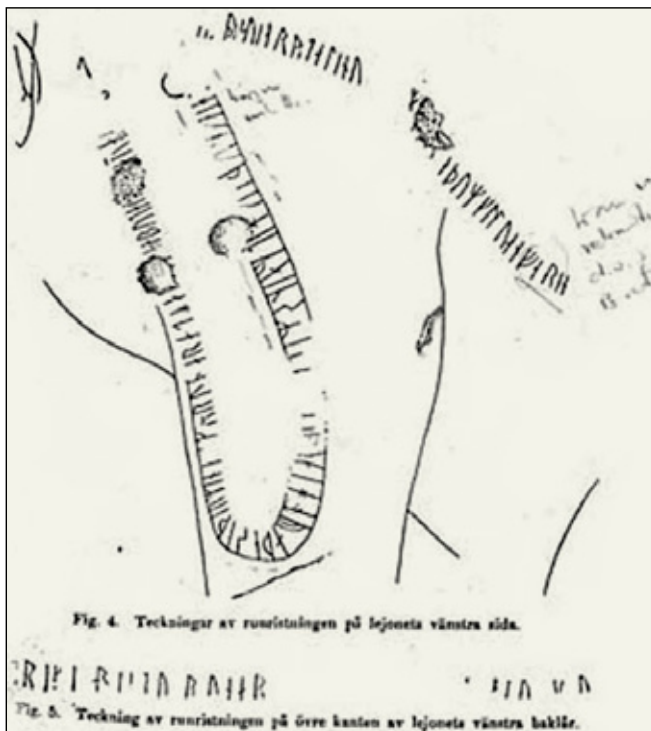
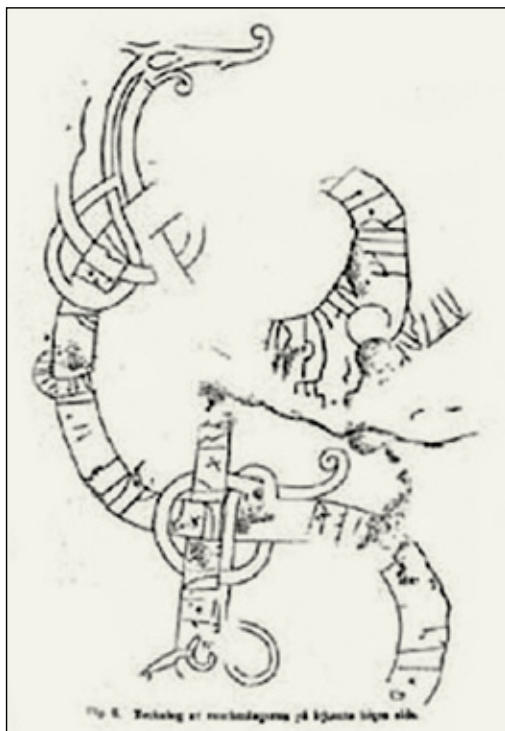

Fig. 4. Teckning av runinskriften på lejonets vänstra sida.

Fig. 5. Teckning av runinskriften på övre kanten av lejonets vänstra baklår.

Fotografier i "Pireusmappen"
i ATA, troligen tagna av
Erik Brate 1913.

Erik Brate granskade inskrifterna under tre dagar i juli 1913 och publicerar i sin artikel en noggrann läsningsredovisning med kommentarer samt avritningar av inskrifterna. I sitt tolkningsarbete hade han, enligt egen uppgift, haft stor hjälp av den gipsavgjutning som genom F. Sander utfördes i början av 1890-talet och enligt Brate kom till Stockholms nationalmuseum 1895.¹⁸ Denna kopia av lejonet står nu i Historiska museets entré.

Sven B. F. Jansson granskade inskriften under fyra dygn i augusti 1948.¹⁹

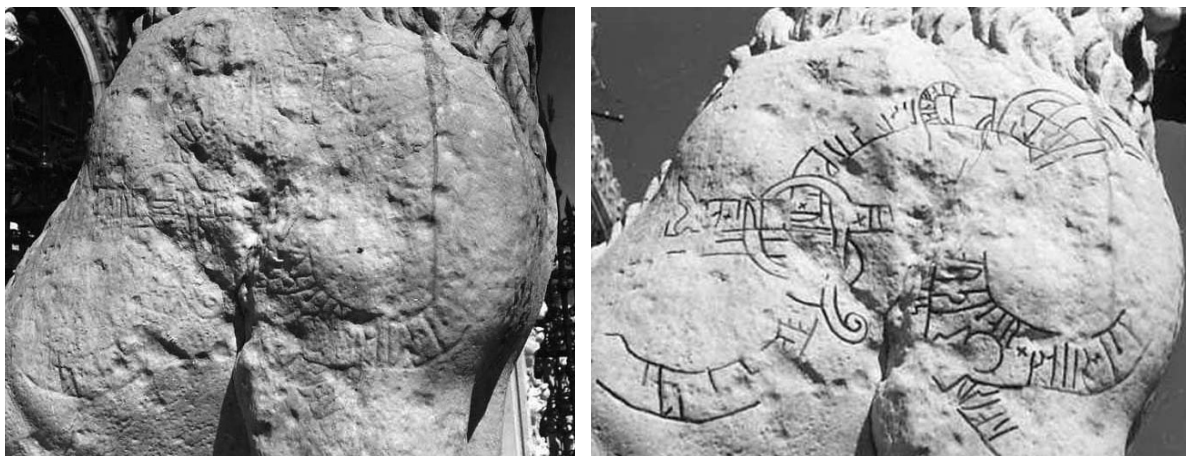
Han publicerade dock aldrig någon egen läsning. I sin artikel i *Nordisk tidskrift* 1984 redogör han för lejonets historia, upptäckten av runorna och tidigare läsningar. Han hävdar att tidigare forskare drabbats av svindel när de såg runorna och mer eller mindre fantiserat ihop sina läsningar. Själv säger han sig inte ha kunnat läsa mer än några få ord: **pair**, **(ha)fn pesi** och **trikir**.²⁰

Med detta menar han troligen att han inte har lyckats läsa mer än några hela ord i sammanhang. De fotografier som Gösta Lundquist²¹ tog i samband med Janssons undersökning visar att Sven B. F. Jansson i sin uppmålning, färgen tvättades sedan bort, av ristningen på lejonets högra sida till stora delar rekonstruerade Erik Brates läsning och avritning. Om Sven B. F. Jansson även målade delar av inskrifterna på lejonets vänstra sida och baklår framgår inte av Gösta Lundquists fotografier av denna sida, som tyvärr är mycket bristfälliga.

Granskningsrapport

Lejonet, som vänder nosen mot söder, står således på ett omkring 50 cm högt marmorfundament ganska tätt intill trappan till Arsenalen, vilket något försvårar fotografering av inskrifterna på dess vänstra sida. På framsidan av fundamentet finns en text som på latin berättar om Fransisco Morosinis bragd.²²

Under överinseende av dr. Emanuela Zuchetta vid *Agency for Cultural Heritage in Venice* restaurerades lejonet 2007-2008 av konservator Anna Keller. Enligt Keller (muntligen till författaren) rengjorde hon och stabiliserade ytan

och impregnerade den för att förhindra att vatten trängde ner i sprickor och porer. Vidare fastsatte hon med nytt murbruk de fyra marmorstycken som fyller ut lejonets baksida från huvudet ner till marken samt fyllde i några mindre sprickor och gropar i marmorytan med murbruk i samma färg som marmorn.

Tydligt²³ löpte en vattenränna längs lejonets rygg och utmynnade i ett rör genom munnen, vilket visar att lejonet åtminstone en tid använts som en fontän. Som tidigare sagts (s. 9) tog Morosini²⁴ med sig från Grekland stycken av likadan marmor (pentelisk) som den som lejonet är gjort av för att använda för att reparera den mindre lejoninnans huvud (se sidan 7), men till detta har, enligt Rafn (*Antiquités de l'Orient*, s. 78), en annan sorts marmor använts²⁵, möjligen har den medtagna marmorn, om den nu överhuvud taget kom fram till Venedig, i stället använts till de stycken som nu täpper till vattenrännan på det sittande lejonet eftersom det enligt Anna Keller rör det sig om samma typ av marmor som i lejonet i övrigt så kan detta vara de stycken som Morosini tog med sig från Aten.

Konservator Anna Keller anser att lejonets yta vittrat betydligt under de drygt 300 år som det har stått utanför Arsenalen (muntligen till författaren). Brates fotografier från 1913 och andra fotografier från 1900-talets första hälft som jag har sett tyder också på att inskrifternas skick har försämrats under de senaste 100 åren och att lejonet varit i ganska dåligt skick under en längre tid. De ovan nämnda fotografierna, som togs av Gösta Lundquist i samband med att Sven B. F. Jansson granskade inskrifterna 1948, visar att lejonet även då varit i dåligt skick, men inte lika risigt som 50–70 år tidigare. Det har därför troligen genomgått någon form av restaurering under 1900-talets första hälft. De svåra skottskador som lejonet troligen fick vid venetianarnas anfall på Pireus och Aten 1687 och den påfrestning som flytten i sig måste ha inneburit har också med all säkerhet påskyndat nedbrytningen av marmorytan, som nu känns ganska grusig (sockrig) och porös. Där den ursprungliga ytan är

Gösta Lindquists fotografier från 1948 visar att Sven B. F. Jansson målade upp inskriften på lejonets högra sida.

bevarad, exempelvis på marmorplattan under lejonets bakben, är ytan glatt, glansig och polerad och så har nog hela ytan sett ut ända tills skottskadorna frätte bort ytskiktet. Jag har också konstaterat gnuggskador runt hela lejonet över bringan under manen och på den övre delen av ristningarna på båda sidor, samt på den nedre delen över frambenen och ristningarnas nedre delar. Dessa skador är troligen orsakade av de rep eller tampar, som använts vid transporter av statyn.

Lejonet är gjort i en mycket ljus, närmast vitskimrande pentelisk marmor, det vill säga marmor från marmorgruvorna i Pentelicus- eller Hymettusberget i Attika som upptäcktes i Perikles tid på 400-talet före Kristus.²⁶

Någon färgskiftning mellan det nuvarande ytskiktet och runornas ristningsbottnar finns knappt och nivåskillnaderna är mycket små. Många runor anas nu endast genom sina utvittrade ristningsbottnar, de kan endast skönjas med hjälp av solens snedbelysning. Skottkratrarna som finns på ytan på många ställen har både utplånat delar av inskriften och gett upphov till andra ytskador som försvårar läsningen.

Under mitt arbete med inskrifterna har jag strävat efter att förstå hur tidigare forskare har kommit fram till sina läsningar och att fastställa hur mycket som kunde skönjas av de runor som Erik Brate läste i juli 1913. I stor utsträckning visade det sig möjligt att identifiera rester av de runor som Brate såg även om det ofta har tagit tid att invänta optimal solbelysning för att kunna typbestämma dem. Hjälp har jag också haft av de fotografier som finns i ATA (Pireusmappen) och som troligtvis är tagna av Brate själv.

Som sagts ovan tog det mig fyra undersökningsperioder mellan 2009–2013 för att fullborda min läsning. Under varje period har jag kunnat komplettera min läsning på flera viktiga punkter. Eftersom jag varit där vid olika tider på året har jag haft solen på olika höjd över horisonten och därmed sett inskriften belyst från olika vinklar.

Inskriften på lejonets vänstersida

Inskriften på vänster sida är förmodligen den äldsta av de tre inskrifterna, den är vittrings- och skottskadad och ställvis nästan utplånad. Slingan börjar med ett skiljetecken (:) högt upp på bringans vänstra yttersida, fortsätter nedåt längs vänster framben, vid "knät" svänger den uppåt, går upp längs benets höger kant upp på bringan och avslutas troligen med ett skiljetecken där. Sedan fortsätter den på ungefär samma höjd på vänster sida snett ned över lejonets buk. Slingan har en utformning som är ganska vanlig i svenska runristningar, bland annat U 169, U 199, U 341, U 371.

T. v.: Inskriften på Pireuslejonets vänstra sida i april 2013.

Ovan: Slingan på U 341 vid Söderby i Orkesta är komponerad på exakt samma sätt som Pireusslingan. U 341 är troligen från 1020-talet.

Trots att runorna här på många ställen endast är svagt skönjbara kan de oftast typbestämmas med hjälp av solens snedbelysning och med stöd av gamla fotografier, där inskriften är tydlig i runsekvenser som nu är svåra att följa.

Jag har valt att beskriva inskriften i fyra avsnitt för att läsningss kommentarerna ska bli lättare att följa. En sammanfattning av läsning och tolkning av hela inskriften på vänstersidan finns på sidan 24.

Avsnitt 1

Inskriften börjar med ett skiljetecken i form av två punkter (kolon). Dessa två punkter syns väl vid lämplig belysning. Brate har även sett rester av någon form av slinga i vänstra kanten (öga?) innan skiljetecknet, men av den har jag

På Brates foto från 1913 är många av runorna på bringan och vänster framben läsbara. De är inte lika tydliga idag men nästan samtliga kan ses i lämplig belysning. De första åtta runorna: **hiaku** **pir** är dock mycket svåra att fotografera, främst på grund av bringans rundade form, även om runorna 6–8 är rätt tydliga. Efter **8 r** kan hela inskriften läsas, frånsett de fem skadade runorna mellan **min** och **en i hafn**, fram till de skadade runorna längst upp på bringans höger sida.

Inskriften börjar med ett skiljetecken :, de första runorna **hiaku** är ytterst svårästa.

Runorna 9–16 **hilfniks** kan läsas i rätt belysning.

inte sett några säkra spår. Runorna i början av inskriften fram till att slingan svänger är vändrunor med bistavarna vända inåt, därefter är runorna rättvända. Runornas höjd i hela denna slinga varierar mellan 4,5 och 5,5 cm.

: **hiaku þir hilfniksmin-----...**

5 10 15 20

... *hiaggu(?) þær helfnings/helmings menn* ...

... de högg(?) (runorna), hälftens (i.e. truppens) män ...

De 4–5 första runorna är praktiskt taget utplånade. Brate läser **hiuku**, men jag menar att den tredje runan troligen är **a** och att ordet ska läsas **hiaku**. Av **h** kan eventuellt mycket diffusa rester skönjas²⁷; av runorna 2–4 kunde jag efter mycket arbete vid optimal belysning skönja eller snarare känna med fingertopparna svaga rester av ristningsbottnarna, läsningen är därför inte helt säker; av **u** finns svaga rester av ristningsbottnarna. **þ** är grund men kan i stort sett följas i sin helhet. Därefter finns en skottskada på ristningsytan som tagit med sig övre delen av **i** och **r** och **h**, där rester av bista-

varnas nedre delar kan skönjas i skadans kant, och toppen av **i**. Följande runor **ir**, **i**, **f**, **i**, **n**, **i**, **k** och **s** är svåra att följa men kan ses i lämplig belysning och läsningen **hilfniks helfningr**, 'hälft', 'del av en trupp', 'krigarskara', är ganska säker. **m** är grund, men svaga spår finns av bistavarna, **i** är grund men säker, **i** **n** är bistaven endast mycket svagt skönjbar och runans nedre del är i stort sett utplånad. Sedan gör vittringen runorna mycket svårbedömda på ett cirka 10 cm långt parti även om rester av (troligen) 5 runor, 20–24, kan anas.

På bilden nedan till vänster markerar en röd lapp **s**-runan i **hilfniks**, därefter ses svaga rester av **m**-, **i**- och **n**-runor och rester av fem(?) runor.

På bilden i mitten syns också dessa runor samt runorna **en** i **hafn þesi**.

På bilden till höger är runorna **þesi** tydliga och fortsättning-en **þir** kan anas. Inskriftens fortsättning, som på bilden verkar närmast utnött, är fullt läslig i god belysning även om runorna inte är lika distinkta som på Brates tid.

Ordet **hilmniks**, *helfnings/helmings*, genitivform av norska/isländska. *helfningr/helmingr*, 'trupp', 'krigarskara' är belagt på två östgötska runstenar, Ög 155 på Bjällbrunna ägor i Styrstad socken, som är rest av modern Torfrid efter sönerna Åsgöt och Göt. Göt ändades ... *i Ingvars hælfniki...*. Det andra belägget, något skadat dock, finns på ett fragment vid Dagsbergs kyrka ett par kilometer öster om Bjällbrunna. Även den stenen restes troligen över en deltagare i Ingvarståget.

Utöver dessa östgötska runbelägg är ordet belagt några gånger i skalde-diktningen. Det betyder egentligen 'hälft' och används om del av en trupp bland annat Valgarður á Velli (1000-talet) just i en dikt om Harald hårdråde som handlar om en incident mellan Haralds trupper i Bysans och en grupp väringar:

*Helmingi bautt hanga
hilmis kundr, af stundu;
skipt hafið ér, svát eptir
eru Væringjar færi*

Fursteson du beordrade
att truppen strax skulle hängas
Ni har handlat så
att Væringarna nu är färre än förut.²⁸

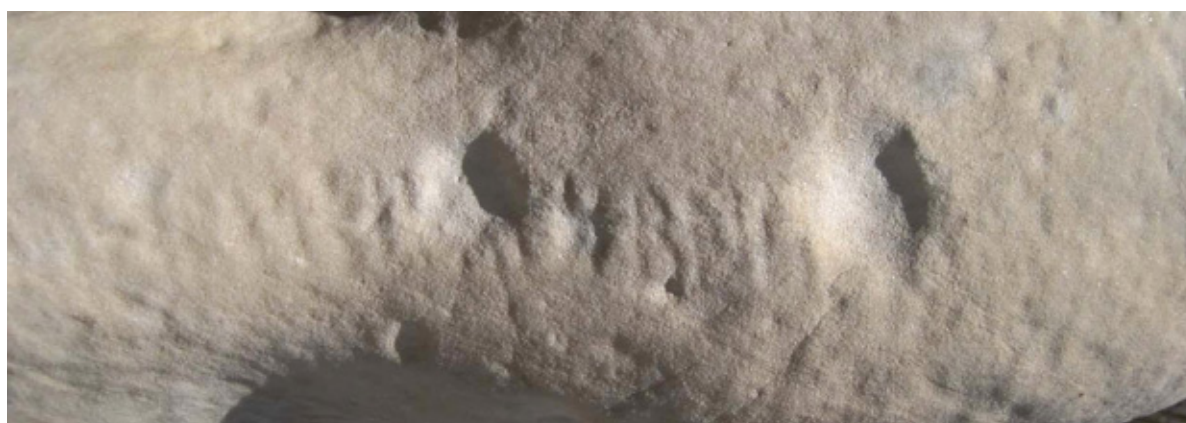
Benämning, *helmingr*, har därför av allt att döma varit den gängse termen bland de skandinaviska väringarna om just en krigarskara eller truppdel på uppdrag österut eller i det bysantinska riket.²⁹

Avsnitt 2

Inskriftens fortsättning över frambenets framsida och fortsättningen längs frambenets högra kant är i stort sett läsbar ända upp till bringan.

Även om många runor är skadade och nervittrade går hela inskriften att följa i lämplig belysning (cirka kl. 11–13 i mars–april). Många av dessa runor är fullt synliga på Brates fotografi och många kan även ses på Gösta Lundquists foton från 1948. Inskriften kan följas runa för runa upp till en skottskada, och mellan denna skada och en annan cirka 20 cm längre upp är runorna relativt tydliga. På andra sidan denna övre skottskada kan ytterligare 3–4 runor skönjas.

Ristningen på vänster framben är ännu läsbar i god belysning, även om många av runorna i höger slingan är mycket utnötta och svåra att fotografera. I mitten av övre runslingan syns **runar at hau** och på andra sidan första kratern **-sa buta**. Efter den andra kratern syns spår av 3–4 runor.

en i hafn pesi þir mīn i-ku runar at Һau-sa buta -...Һau-...

25 30 35 40 45 50 55 60 65

... en i hafn þessi þær mænn(?) Һiaggu(?) rūnar at Hau[r]sa(?)

bōnda ... Һvatan(?)

... och i denna hamn, dessa män högg runor efter Horse(?) bonde

I 25 **e** är huvudstaven lätt vinklad på mitten, där svaga rester finns av ev. stingning. I 26 **n** är resterna av bistaven ytterst svaga. 27 **i** är grund men skönjbar. Följande runor 28 **h** till 38 **r**: **hafn pesi þir** är grunda men framträder ganska tydligt i rätt belysning. Av 39 **m** återstår svaga rester av runans övre del med bistaven, huvudstavens nedre del praktiskt taget utplånad. Av 40 **i** återstår likaledes den övre delen, I 41 **n** är huvudstavens övre del och bistaven säkra, under bistaven är huvudstaven i stort sett utplånad. Runa 42 **i** består av en rätt tydlig huvudstav, inga säkra spår av bistav eller stingning. Av runa 43 återstår endast diffusa rester, I 44 **k** är bistaven nästa utplånad medan 45 **u** är säker, troligen har här stått **iaku** eller **ioku**, 'hiaggu', 'bioggu'. Runorna 46–54: runar at **Һa** är grunda men ganska säkra och syns även tydligt på Brates fotografi. Därefter har en skottkrater, förstört tre runor, av 55 **u** återstår huvudstaven, bistavens ansättning mot huvstaven syns i kraterns övre kant och den nedre delen av bistaven är bevarad i kraterns nederkant, eftersom den svänger tydligt in mot huvudstaven, bedöms den utgöra rester

av en **u**-bistav. Av runa 56 återstår baser av två stavar som troligen tillsammans utgör rester av **r**-runan. Efter kratern syns 57 **s** och 58 **a** i en djup skada, de är relativt tydliga i rätt belysning, 57 **s** har samma form som 31 **s**, 58 **a** har en kort dubbelsidig bistav. Brate supplerar resterna av namnet till **haursi Haursi**, vilket förefaller sannolikt, det är belagt ett 10-tal gånger i uppländska runinskrifter några gånger i runinskrifterna, bland annat i U 99, U 678 och U 791. Runföljden 59–62 **buta** är säker, av runa 63 återstår nedre delen av en huvudstav. Därefter har ytterligare att skott förstört ristningen. På andra sidan denna skada syns osäkra rester av runorna 64–67 **Һua-...** och möjligen ytterligare en runa, 64, tyvärr är det ord som börjat med dessa runor knappast möjligt att tolka, men det kan vara rester av ett berömande epitet: *Haursa bōnda allbvatn, bōnda miQk Һvatan, bōnda hinn Һvata* eller liknande. Adjektivet *Һvatr* 'rask, duktig, snabb' är inte belagt i runinskrifterna, men förekommer i fornsvenskan och är en vanlig efterled i namn som *Sighvatr, Gunnbvatr* etc.³¹

Avsnitt 3

Inskriften fortsätter därefter på lejonets vänstra sida, snett nedöver buken Efter skottskadan, strax ovanför och till höger om avsnittets början, finns rester av 10–15 runor, 4,5–5 cm höga, som Brate läste:

... ri Һu Һuīar Һita Һnu :...

70 75 80

Antalet runor i detta avsnitt stämmer bra med Brates uppgifter, men min läsning sammanfaller inte helt med hans. Detta avsnitt av inskriften kan endast anas i optimal snedbelysning omkring klockan 10–13 beroende på årstid (i slutet av mars är det omkring klockan 12). Runorna är praktiskt taget omöjliga att fotografera med vanlig handkamera på grund av de små kontrasterna i den vita marmorn och den räfflade ytan. Runorna eller spåren av ristning är endast mycket svagt synliga och har fått "kännas fram" med fingertopparna. Så småningom kom jag fram till följande läsning:

...--- þū sūiar þeta leinu
 70 75 80

... [rē]ðu Svīar þetta (ā) leiun/lei(o)nu ...
 ... Svear ristade detta på lejonet ...

Efter rester av tre baser av runor, de två första kan vara rester av en **r**-runa och den tredje av en **i**-runa, är bindrunorna **þū** och **sū** ʏ skönjbara, om än osäkra. I 71 **þū** är **þ**-runans bistav placerad inuti **u**-runan och ansatt mot huvudstaven. 72 **sū** har formen ʏ, 73 i är rätt säker likaså 74 **a**, som har en kort dubbelsidig bistav och 75 **r** som är svagt följbär, 76 **þ** är jämförelsevis tyd-

lig, i 77 **e** är huvudstaven i stort sett utplånad, stingningen är däremot tydlig, 78 **t** är grund men säker, 79 **a** är grund och otydlig men kan nog följas i sin helhet. I 80 **le** är **l**-runan säker, en grund fördjupning på huvudstavens mitt är troligen rester av en stingning. 81 **i** är grund men säker likaså 82 **n**, som har en ganska högt ansatt dubbelsidig bistav, och 83 **u** som är tydlig.

Frånsett små ändringar har jag kunnat bekräfta Brates läsning. Det är sannolikt att de rester av runor som står framför bindrunan **þū** är **ri/e** och att ordet skall suppleras *rēðu*, pret. pl. 3 av *rāða*, 'råda; bestyra; ombesörja; tyda', som används några gånger i runinskrifterna både i betydelsen 'tyda, läsa' runor och i betydelsen ombesörja en ristning: **riþ runar ubir** *rēð rūnar Ōpir* 'Öpir ombesörjde runorna' (U 896); **ihulfastr riþ in ubir risti** *Igulfastr rēð en Ōpir risti* 'Igulfast ombesörjde, men Öpir ristade' (U 961); **suin riþ þta** *Svæinn rēð þetta* 'Sven ombesörjde detta.' (U 913).

Runföljden **sūiar** är rätt välbevarad och även om ordet inte är belagt i andra runinskrifter förefaller det mest naturligt att uppfatta det som *Svīar* 'Svear' (landets namn *Svīþjóð* 'Svitjod' förekommer däremot i några runinskrifter).

Runorna 67–85 är mycket vittrade, de kan endast följas i lämplig belysning, läsningen är dock säker: --- þū sūiar þeta leinu f. Den röda lappen i mitten markerar **þ**-runan i **þeta**. Längst ned till höger på fotot syns **f**-runan som inleder inskriftens avslutning.

Den 'hälft' som befann sig i Pireus när ristningen gjordes har säkert varit en blandad trupp av svenskar och norrmän, även danskar och islänningar kan ha ingått, men det är knappast troligt att andra Skandinaver än svenskar skulle ha kommit på idén att hugga en runinskrift på det mäktiga lejonet. Redan på 1020-talet hade bruket att resa runstenar i stort sett upphört i Danmark³² och i Norge blev den traditionen aldrig särskilt utbredd under vikingatiden. I Sverige däremot blomstrade runstensresandet under hela 1000-talet och förmågan att läsa, hugga och rista runor bör ha varit ganska vanlig. Den eller de som förde mejseln och hammaren i denna ristning har dock inte varit särskilt skickliga eller övade i stenristarkonsten.

Runorna 77–80 **peta** 'detta' är säkra och kan knappast tolkas som något annat än ack. n. av pronomet *sā(R)*

Möjligen ska den sista runan i detta ord läsas två gånger och slutet av denna del av inskriften skall läsas som *petta ā*. Naturligast är att tolka det sista ordet i denna del av inskriften som 'lejon'. Brate redovisar i sin noggranna genomgång de mycket varierande former av detta ord som är belagda i fornnordiska och fornhögtyska källor (Brate, *Antikvarisk Tidskrift för Sverige* 1920, s. 17–18), men konstaterar också:

"Ett dylikt ord med betydelsen 'lejon' både det isländska *leōn*, *leō* och fornsvenska *leon*, *leion*, *leyan*, *läyen* göra intryck av lärda ord, inlånade i språket, först efter kristendomens införande en litterär samfärdsel med Europa uppstod och torde väl vara franska lånord."³³ Även om ordet är inlånat i svenskan³⁴ har djuret säkert inte varit okänt för Skandinaver på 1000-talet, ett fyrfota djur, som knappast kan vara något annat än ett lejon finns avbildat på några runstenar, bland annat Vg 13 och Vg 181. Att det var svårt för den relativt ovane ristaren i Pireus att stava ordet rätt är inte förvånande, det var som synes svårt även för medeltidens skrivare. Osäkerhet i stavningen av enstaka ord är inte ovanlig i runinskrifterna, som jämförelse kan nämnas de stora variationerna i stavningen av det mycket vanliga ordet *själ*, vars form och stavning tycks ha vållat många runristare huvudbry. Ordet är belagt i flera olika grundformer, *sāl(a)*, *sēl(a)*, *siāl(a)* med flera, och böjs både starkt och svagt, ack., och dat. kan sakna böjningsändelse eller böjas svagt med ändelsen *-u* i ack. och dativ (så är det ännu i modern isländska).³⁵ Att det har varit svårt att stava ett så ovanligt ord som 'lejon' är därför förstäeligt och att det är just ändelsen ristaren har haft problem med är tydligt. Troligen har han kastat om de två sista runorna, ett vanligt förekommande fel i runinskrifterna (jfr. nedan **gailt** för **gialt**) och att det skulle ha stått **leiu**n, en stavning som stämmer bra på de ovan redovisade varierande fornsvenska formerna. Ett annat alternativ är att han har uppfattat ordet som ett femininum *leio/una*, formen *leōna* 'lejoninna', belagt i äldre isländska³⁶, (nyisl. *ljönynja*), det böjs då svagt som *gaupa*, svenska dialekter göpa f. 'lodjur' som ju har ändelsen *-u* i oblik form.³⁷

Inskriftens slut:

... f ... -aprgailfuankearu-
är ganska välbevarad, från-
sett de runor som utplånats i
skottskadan i början och den
sista runan som är osäker.

Det är alltså något oklart om runföljden skall normaliseras ...[rē]ðu(?) Svīar þetta (ā) leiun/leinu/lei(o)nu... eller ... (rē)ðu Svīar þetta leinu/lei(o)nu/leiun.' Verbet *rāða* styr dativ och användes oftast utan preposition, jfr. ovan, det är därför i detta sammanhang inte nödvändigt att förutsätta att **α**-runan skall läsas två gånger, uttryck som *rāða* (einhverjum) *bana*, förekommer i fornordiskan.³⁸ Det första alternativet låter dock onekligen smidigare.

Avsnitt 4

Efter 83 **u** syns inga spår av runor på det cirka 10–15 cm långa avståndet till 84 **f**. Därefter finns en ganska säker **f**-runa, 84 **f**, i den vänstra kanten av den ena av två skottkrattar som här i stort sett har utplånat 3–4 runor. Efter skadan är ristningen ganska välbevarad fram till de sista runorna, som är något diffusa. Tolkningssvårigheterna beror främst på att vissa runor har avvikande form. De står dessutom mycket tätt, vilket gör det är svårt att avgöra var en runa slutar och en annan tar vid, vidare saknas skiljetecken så det är inte lätt att särskilja orden i inskriften. Efter många undersökningstimmar vid olika belysningsförhållanden kom jag fram till följande läsning:

...f...-aprgailtūankearu-

85 90 95 100

...f[iall]/f[urs](?)... āðr giald vann gærvæ

... föll(?) innan han kunde uppbära/ta gäld

Runa 84 **f** är helt bevarad. I skottskadans högra kant syns troligen rester av en runa, 85, 86 **a** är säker, likaså 87 **p**. Runa 88 läser Brate som **u**, men bistaven har en svag inbuktning vilket gör att runan också kan läsas som **r**, runa 89 **g** läses av Brate som **m** men jag uppfattar den som en stungen **k**-runa, det vill säga **g**, huvudstaven är svagt bakåtsvängd och mellan den och **k**-bistaven finns ett kort streck som inte ansluter sig till huvudstav eller bistav och därför troligen skall uppfattas som en stingning. 90 **a** har en dubbelsidig utvittrad bistav. Runorna 91–92 läser Brate som bindruna **ū** men jag uppfattar dem som två runor **il**, därefter bindruna 93 **tū**, Brate har inte uppfattat **t**-bistaven, som är kort

men tydlig, (Rafn läser den som en **a**-bistav, alltså bindruna: **āū**.³⁹) 94 **a** är relativt säker. Bistaven i 95 **n** är i stort sett ensidig. 96 **k** läser Brate som **f** men i så fall är den nedre bistaven ansatt mot den övre och inte mot huvudstaven. Jag läser runan som **k** och den andra 'bistaven' som övre delen runa 97 **e** som består av en svagt böjd huvudstav, stungen på mitten med en tydlig punkt, runan är alltså **e**. 98 **a** är tydlig likaså 99 **r** som liknar **u**, med endast en obetydlig krökning av bistaven, jfr. 89 **u**, 100 **u** är skadad i toppen av en avlång ganska djup vittringsfära; runa 101 är svårbedömd, men uppfattas snarast som en mycket utvittrad **a**-runa med dubbelsidig bistav.⁴⁰

f-runan är troligen första runan i antingen *fiall/fiql* pret. 3 sg. Av verbet *falla* 'dö i strid' eller *furs* pret. 3 sg. av det reflexiva verbet *faras* 'drunkna, omkomma i en olycka av något slag' båda verben förekommer några gånger i runinskrifterna.

Det är naturligt att, vilket även Brate antog, inskriftens slut handlar om Horses öde. Med all säkerhet tjänstgjorde Horse och hans truppkamrater i flottan. Att ta stora krigsbyten från besegrade fiender var viktigt, både för att kunna ta hem rikedomar till Sverige och eventuellt skaffa medel för att köpa sig en plats i kejsarens livgarde.⁴¹ Enligt Morkinskinna skulle Harald betala kejsaren 100 (= 120) mark för varje sjörövarskepp som han besegrade men fick behålla resten för sig och sina män.⁴² Om denna uppgift är korrekt är det troligt att denna regel har gällt även för andra truppledare i flottan.

I ristningen används ordet *giald* n. 'gäld, betalning, sold,' det är belagt några gånger i runinskrifterna framför allt om dem som fått del av de så kallade Danagälderna i England. Som exempel kan nämnas sten vid Orkesta kyrka (U 344) som är rest till minne av f.d. vikingen Ulf i Borresta: "Men Ulf har i England tagit tre gälder. Det var den första som Toste gäldade. Sedan gäldade Torkel. Sedan gäldade Knut." De tre härförare som nämns har alltså tvingat den engelske kungen, och därmed allmogen, att betala för att slippa vikingarnas härjningar

Verbkonstruktioner som *vinna giald* och liknande är inte ovanliga i isländsk (traditionell) poesi. Hjälperbet *vinna* kan kombineras med snart sagt varje annat verb för förstärka uttrycket och den process som huvud verbet beskriver. Satsen är allitterande: ... āðr *giald* vann *gærvæ*.

Ordet 'gäld', som helt enkelt betyder 'betalning, avgift' var inte enbart knutet till Englandsfärder och Danagälder, det användes på runstenen U 614 från Torsätra i Uppland som är rest till minne av Husbjörn "som blev sjuk ute då de tog gäld på Gotland", där det med all säkerhet syftar på den skatt som Gotlänningarna hade förbundit sig att betala till Olof Skötkonung i utbyte mot skydd mot vikingarnas härjningar och det förekommer några gånger i skaldediktningen om brandskattning utanför England, bland annat på Gotland innan avtalet med den svenske kungen ingicks. I Olaf den heliges saga i Heimskringla återges en visa av skalden Ottar svarte som handlar just om Olafs anfall på Gotland då han tog gäld av den gotländska hären:

*Hövding, du tog gäld / av en gotländsk här.
Folket vågade inte / försvara sitt land.*⁴³

Det är ingenting som hindrar att *giald* också har använts om utdelning av krigsbytet i väringatrupporna. När Harald Hårdråde och andra truppleddare hade betalt kejsaren det som kejsaren tillkom och tagit sin del delade de väl ut återstoden till sina män på ungefär samma sätt som i England där ledaren för varje trupp tog truppens del och sen skiftade ut det bland gruppens medlemmar.⁴⁴ Det är väl den proceduren som åsyftas i uttryck som på Sö 165: *VAR hann í Grikkium / gulli skifti*. "Han var i Grekland, skiftade guld." Resorna till Grekland, det vill säga Bysantinska riket, företogs ju främst för att vinna rikedomar, som det står på Ulundastenen, U 792: *For hæfila / feaR aflaði / út í Grikkium / arfa sinum*. "Han for dristigt, förvärvade äodelar, ute i Grekland, åt sin arvinge."

Horse kan antingen ha varit ledare för den 'hälft' som ristade hans minnesinskrift och fallit i strid eller omkommit på annat sätt innan han hann få del i något krigsbyte för att dela ut bland sina trupp, eller missat sin del av bytet. Många runstenar är resta över män som delade Horses öde och föll eller omkom i Grekland innan de hann förvärva rikedomar åt sina arvingar, se vidare avsnittet om väringarna på sidorna 35–39.

Det är inte helt ovanligt i runinskrifterna att verbet rista eller hugga upprepas flera gånger i en runinskrift, som exempel kan nämnas runhällen U 284 vid Torsåker i Skånela socken: "Sven ristade dessa runor. Kättil lät hugga och Manne. De lät hugga efter Gunnar sin fader."

Sammanfattning av läsning och tolkning av inskriften på vänster sida:

: **hiaku þir hifnicks min----- en i hafn þesi þir min i-ku runar at**
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50
hau-sa buta-...huga-... --- þu sūiar þeta leinu
 55 60 65 70 75 80
f...aprgailtūankeary-
 85 90 95 100

... *hiaggu(?) þæiR helfnings/helmings menn...en i hafn þessi þæiR menn*
hiaggu(?) rúnar at Hau[r]sa bōnda... –hvatan(?) [Rē]ðu(?) Svīar þetta ā leiun
/ lei(o)nu (alt: rēðu Svīar þetta leionu). F[iall] / f[urs](?) āðr gíald vann gærva.

... de högg(?) (runorna), hälftens (i.e. truppens) män ... och i denna hamn, dessa män högg runor efter Horse bonde ... Svear ombesörjde detta på lejonet. (Han) föll/omkom innan han kunde uppbära en gäld.

Inskriften längs vänster lår

Runinskriften längs lejonets vänstra lår har troligen inget samband med de andra ristningarna. Snarare än ristade är dessa runor skurna eller skrapade med kniv med en teknik som påminner om de medeltida putsinskrifternas. De första 10 runorna är cirka 4 cm höga, medan runorna 11–15 är 5 cm höga, alla **r**-runor har öppen form. Runorna står ganska tätt och eftersom ytan är räfflad, eller vittrad, är det svårt att på vissa ställen skilja på vittringsfårar och runor.

Inskrift:

trikir < rist runir
 5 10 15

drængiaR / drængir rist(u) rūniR/rūnir
 Krigare/unga män ristade runorna

*Ristningen längs vänster
 baklår är relativt lättläst:
 trikir < rist runir*

Vänster lår: I 1 **t** är den vänstra bistaven i stort sett utplånad, av höger bistav återstår svaga rester. 2 **r** är säker, likaså 3 **i**. I 4 **k** är huvudstavens nedre del i stort sett utplånad, 5 **i** är grund och dåligt bevarad. I 6 **r** är öppen och bred eftersom bistavens nedre del går utåt höger. Därefter ett vinkelformat tecken, <, som troligen är ett skiljetecken. 7 **r** är säker, 8 **i** likaså. 9 **s** är ett

kortkvist-**s**, ¹. Av 10 **t** återstår endast mycket svaga rester av huvudstavens övre del och bistavarna. 11 **r** är hög, 4,5 cm och ganska bred. I 12 **u** är bistaven ytterst svagt skönjbar. I 13 **n** är bistaven grund men säker. I 14 **i** finns inga spår som tyder på rester av en **a**-bistav. 15 **r** är bred och grund, den nedre delen av bistaven är kort och rak, därefter inga säkra spår av runor.

Brate läser här: **trikiar istu runar** [a rikan strink]**k hiuku**, och översätter: ”Kämpar ristade runor, [på rikt sirad slinga] höggö”. Av denna fortsättning har jag inte kunnat upptäcka några säkra spår.

Att ordet *drængi(a)r* skrivs med **r**-runa **R** och inte **r** **Λ**, kan tyda på att denna ristning, liksom de övriga ristningarna inte är mycket äldre än från mitten av 1000-talet, troligen är den dock inte mycket yngre än från slutet av detta århundrade eftersom alla **r**-runor har, som sagts ovan, öppen form. Då det runsvenska ordet *drængR* ’ung man’, ’ung man i krigstjänst’ är känt i alla de nordiska språken går det inte att avgöra vilket skandinaviskt land som ristarna kommit från. Det är dock inte belagt i norska runinskrifter från 1000-talet men förekommer några gånger i den norsk-isländska skaldediktningen. Stavningen **trikir**, inte **trikiar** talar möjligen för att det är den norsk-isländska formen *drengir* och inte det runsvenska *drængiaR* som avses och att det alltså inte är svenska utan norska vāringar som ristat dessa runor. För detta talar möjligen också formen *rūnir* och inte *rūnaR* som är den gängse runsvenska formen, men å andra sidan är formen **runir/runir** belagd några gånger i de svenska runmaterialet. Av denna inskrift läste Sven B.F. Jansson endast **trikir**.

Inskriften på lejonets högersida

Inskriften på lejonets högra sida är ristad i en runslinga av ett typiskt uppländskt slag. Kompositionen med ’liggande 8’ påminner bland annat om ristningen på den ena sidan av det stora runblocket vid Kyrkstigen i Eds socken, Upplands-Väsby, U 112 (se sidan 34) just den slinga som innehåller uppgiften om att Ragnvald varit ’krigarskarans hövding’ i Grekland. Liknande är även ornamentiken på det närbelägna runblocket U 117 Älvsunda och inte minst U 209 vid Veda i Angarns socken i Vallentuna som är ristad av en man som vunnit rikedomar i Gårdarrike. Men ornamentiken på lejonet är mer komplicerad till sitt utförande och komposition, se vidare nedan. Slingan är elegant infogad på lejonets kropp, rundjurets huvud är placerat på lejonets bringa omedelbart under manens lockar och förgrenar sig sedan i slingor runt den första öglan.

Detta parti, där drakhuvudet övergår i slingan, hör till de mest skadade på denna sida av lejonet. Skottsalvor har orsakat djupa runda gropar i marmorytan. Som resultat av detta har väl ytan här vittrat snabbare än mindre skadade ytor, vidare har ytan slipats ned av de rep eller tampar som använts för att släpa lejonet ut till skeppet och i land igen.

Slingans bredd från drakhuvudet till den ytterst svagt skönjbara vänstra sidan är ca 120 cm, höjden är 60-65 cm. Inskriftsbandet varierar mycket i bredd och därför är runorna olika höga, från 3-4 cm i den smalaste slingan till 11-12 cm i den bredaste delen av den högra huvudslingan.

Ovan t. v.: Rundjurets huvud är ristat på lejonets bringa under manen.

Ovan t. h.: Trots att stora delar av runslingan på lejonets högra sida är utplånade är dess "uppländska" karaktär mycket framträdande.

Avsnitt 1

I inskriftsbandet närmast drakhuvudet har inga runor kunnat konstateras. I sin avbildning av ristningen markerar Brate inga runor i detta parti och Jansson har inte målat i några rester av sådana. Slingan går sedan under första öglan och kommer fram i det mest skadade partiet framför de första säkra runorna i detta parti som är ca 30 cm långt, över det går dessutom den andra öglans övre slinga, dessutom har genom detta parti gått en smal slinga som troligen har börjat i rundjurets fot under den första öglan och löpt parallellt med första öglans vänstra kant över inskriftsbandets översta del där det förenats med drakhuvudets nacktofsslingor. I detta parti kan inga säkra spår av runor skönjas fram till möjliga rester av **n**-runan i (**run**)**ar** och där har inte heller tidigare granskare markerat några runor. Inskriften har därför knappast börjat vid rundjurets huvud utan i stället i den slinga som börjar längst till vänster med en liten ornamentknut (jämför sidan 23, u284 inleds också den med ristarens namn). Brate och Rafn läser här **asmutr hiu run**, en läsning som jag inte kunde inte bekräfta vid mitt första besök. Vid mitt andra besök kom jag fram till en läsning som är säker även om några av runorna är vittrade och skadade:

Runorna 1–13 **asmunt**||**r** **risti**. 'Asmund ristade'.

Inskriften har möjligen inletts med ett skiljetecken **:**. Huvudstaven i sista runan i namnet **asmuntr** utgörs av en ornamentlinje, därefter skiljetecken **×**, därefter de något sämre bevarade runorna **risti**.

[**:**] **a**₅**s**₁₀**m****u****n****t****r** **×** **r****i****s****t****i** [**×**]...

Åsmundr risti ...

Åsmund ristade ...

Inskriften börjar troligen med rester av ett skiljetecken i form av två punkter som kan ses i kanten av en vittringsskada. I 1 **a** är bistaven grund men tämligen säker, 2 **s** är en rätt smal normal **s**-runa, ej kortkvist-**s**. Av 3 **m** återstår svaga rester av ristningsbottnarna, vänster bistav är nästan utplånad, den högra är bättre bevarad och sammanfaller med övre delen av huvudstaven i 4 **u** som är säker. I 5 **n** är bistaven grund men rätt säker, huvudstavens topp är bort i en skada. Av 6 **t** återstår rester av huvudstaven i en djup vittringsskada och svaga spår av vänster bistav finns vid runans topp, därefter går en slinga över inskriftsbandet, huvudstaven i 7 **r** är lika med slingans högra ramlinje där inskriftsbandet fortsätter, **r**-bistaven är säker. Därefter skiljetecken i form av ett kryss med

punktformade avslutningar. 8 **r** är grund men ganska säker, 9 **i** likaså. Av 10 **s**, **s**, återstår mycket svaga rester av första och andra ledet, det tredje är helt utplånad. Av 11 **t** återstår svaga rester av mitten av huvudstaven och rester av vänster bistavens ansättning mot huvudstaven, inga säkra spår av en höger bistav; av runa 12 **i** återstår mitten av en huvudstav; därefter rester av ett skiljetecken som troligen har haft formen av ett kryss eller en punkt (även om det inte helt kan uteslutas att det bestått av två punkter (:); därefter inga säkra spår av ristning i detta mycket skadade parti som här går i en djup lodrätt fördjupning som går genom hela ristningen och av allt att döma har funnits där när den ristades.

Inskriftsbandet är i stort sett utplånad genom de djupa skadorna på denna del av ristningsytan både i de djupa skottkratrarna runt den ovan nämnda avlånga fördjupningen och genom nednötning.

Därefter fortsätter inskriften i den högra öglan eller ringen där de tre första runorna i ordet runar är i stort sett utplånade, möjligen återstår svaga rester av **n**-runan, men därefter följer 14 fullt läsbara runor:

...[**n**] **a**₁₅**r** **p**₂₀**i****s****a****r** **×** **p**₂₅**a****i****r** **×** **i****s****k**...

... (*rūn*)*a**r* *þessar þæir* *Æskell/Āskell(?)* ...

... dessa runor, de Eskil/Askel? ...

Runorna 13–27 är lejonets
bäst bevarade runor, även om
de är svåra att fotografera på
grund av den lätt välvda ytan.

Före 13 **a** kan möjligen svaga rester av en **n**-runa skönjas. Av 13 **a** återstår endast mycket svaga rester av bistaven och huvudstavens nedre del, resten är borta genom att ett kanonskott här har träffat ytan. Även nedre delen av huvudstaven i 14 **r** är skadad. I 15 **p** är huvudstavens mitt i stort sett utplånad. 16 **i** är välbevarad. Runorna 17 och 18 står där lärspiralen går in i inskriftsbandet och är därför bara hälften så höga, endast 4–4,5 cm, som föregående och efterföljande runor. 17 **s**

är ett kortkvist-**s** som avslutas med en rund punkt, 18 **a** är välbevarad, likaså 19 **r**, därefter ett skiljetecken i form av ett litet kryss. 20 **p** har förlorat sin översta del men är säker, samma gäller 21 **a**, 22 **i** och 23 **r** och det följande skiljetecknet. 24 **i** är grund men säker likaså 25 **s** som har samma form som 15 **s**, av 26 **k** återstår huvudstaven och ytterst svaga rester av bistaven, efter den syns mycket svaga rester av en huvudstav, runa 27.

Avsnitt 2

Därefter är runorna i princip utplånade i ett 35–40 cm långt parti i en slinga som här går ut mot lejonets bringa, rester av 3–4 runor samt ornamentslingor kan dock skönjas i gynnsam belysning innan en slinga går över inskriftsbandet. Efter den syns runföljden:

...**p**ur**l**i**f**r ---- **a**uk ×[- ×]u/r/**b** ...- **o**-...-**t**-...

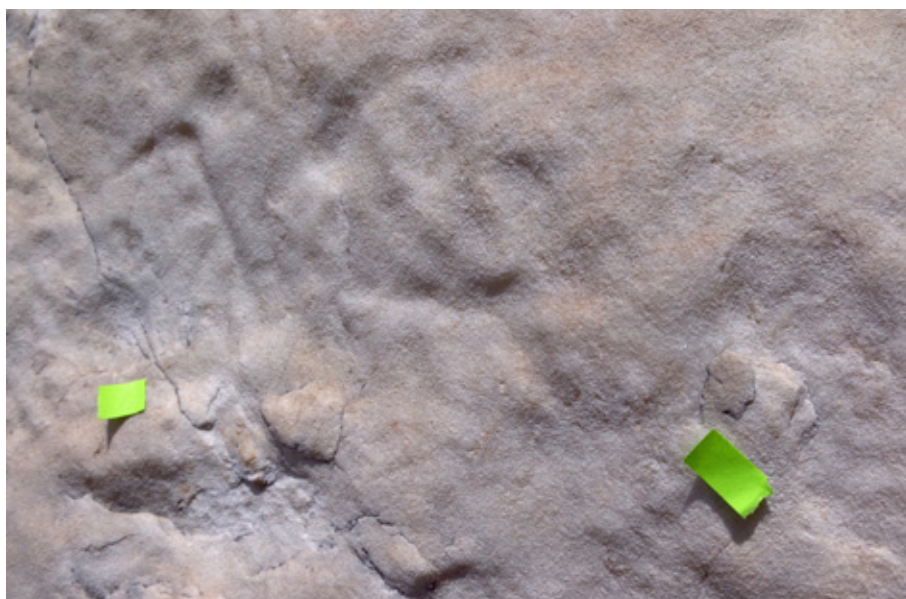
30 35 40

45 50

... *Dōrlæifr*(?) ok ...

... Torlev(?) och ...

Den gröna lappen till höger markerar resterna av **p**-runa och därefter syns svaga spår av **u**-runan, **r**-runan, **l**-runan, **i**-runan, en tydlig **f**-runa och möjligen rester av en **r**-runa som tillsammans bildar namnet **purlifr**.

Efter sista runan i namnet **purlifr** fortsätter inskriften på andra sidan om den smala ögla som utgör inskriftens slut. närmast efter den finns rester av fyra runor av vilka ingen med säkerhet kan typbestämmas, runorna 40–42 **auk** hör däremot till inskriftens bäst bevarade och visar hur djupt och elegant den har varit ristad.

Inskriftens slut är praktiskt taget utnött, endast rester av runor kan skönjas här och var i inskriftsbandet.

Av 28 **p** återstår svaga rester av huvudstavens topp och bas, konturer av bistaven kan skönjas i kanten av en skada, 29 **u** är bättre bevarad och kan i stort sett följas i sin helhet i lämplig belysning, den är rätt bred; 30 **r** är grund men väl synlig i rätt belysning, likaså 31 **l** och 32 **i**, därefter går en ornamentslinga över runbandet, 33 **f** står på andra sidan denna slinga, till vänster om den finns en skottskada, rester av 34 **r** kan skönjas i kraterkanterna. Sedan går den smala inskriftsslingan över bandet, till vänster om den är ytan skadad på ett cirka 5 cm långt parti, där rester av (troligen) fyra runor, 35, 36, 37 och 38, kan anas, men ingen typbestäm- mas, utrymmet talar emot att runorna **pur(p)** **r** som enligt Rafn, s. 140, skulle stå före **auk**, skulle ha fått plats här. De tre runorna 39–41 **auk** är säkra, även om 39 **a** har förlorat basen av huvudstaven i en skottskada är ytan runt 40 **u** och 41 **k** den enda yta av ristningen som tycks vara helt bevarad, marmorn är här glansig och polerad och runorna djupa och tydliga och så har troligen hela ristningen sett ut fram till 1687. Därefter går en slinga över bandet, efter den följer troligen rester av övre delen av en huvudstav, men den kan också vara rester av en rakare slinga, därefter möjligen svaga rester av ett skiljetecken. Runa 42 läses med viss tvekan som en **u**-runa, men det kan också läsas som en

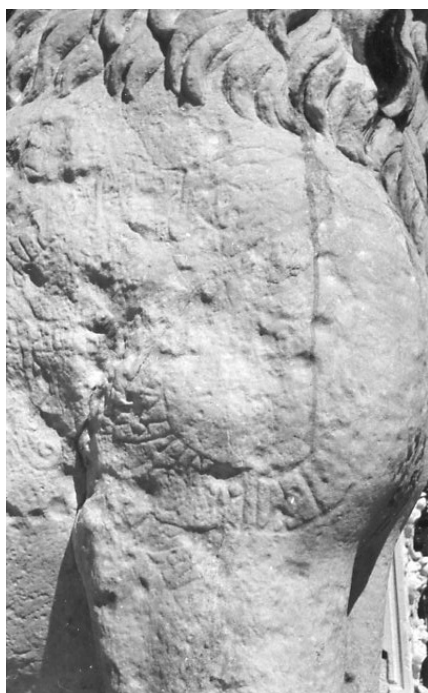
r-runa eftersom bistaven har en svag krökning på sin övre del, eller en **b**-runa eftersom huvudstaven svänger svagt inåt vid ansättningen mot ramlinjen.⁴⁵ Skiljetecknet och denna runa är ristade i det parti av den slinga som här korsar bandet med inskriftens början. På andra sidan svänger inskriftsbandet av mot vänster för att så småningom svänga upp mot och knyta sig runt inskriftens början. Cirka 19 cm efter runa 42 **u/r/b** syns rester av runa 43, en huvudstav och möjligen en bistav. Här har Brate sett rester av en runa, och Rafn läst en **b**-runa, 44 **o** (4) är säker, runa 45 liknar närmast en **p**-runa där endast nedre delen av huvudstav och bistav är bevarade, bistaven är lågt ansatt och svänger dessutom in mot huvudstaven, vilket talar emot att det skulle vara frågan om en **k**-runa. Rafn har här läst just en **p**-runa, därefter rester av ytterligare fem runor, resterna av runa 46, som står i kanten av en skottskada kan möjligen vara det mellersta och nedre ledet och ytterst svaga rester av översta ledet av den **s**-runa som Rafn såg. Av runa 47 återstår rester av en huvudstav med ansättningen av en bistav alltså troligen en **l**-, **r**-, eller **u**-runa, av runa 48 återstår övre delen av en huvudstav, av 49 **t** återstår runans övre del och en bistav, av runa 50 återstår nedre delen av en huvudstav.

Efter runa 50 har Brate sett ett skiljetecken i form av ett kryss, men det är ytterst osäkert. Därefter kunde jag inte skönja något av de runrester som Rafn läste och även Brate såg spår av. Enligt Rafns avbildning⁴⁶ smalnar bandet här av och övergår så småningom i den knut som omslingrar och knyter samman öglan och bandet med inskriftens början. Svaga rester av denna ornamentik är ännu skönjbara i lämplig belysning.

Avsnitt 3

Inskriften har därefter med all säkerhet fortsatt i den slinga som börjar vid drakens nu nästan utnötta tass, som dock är väl synlig i bra snedbelysning, fortsätter i kanten av den djupa avlånga fördjupningen, går över inskriftsslingan längst upp och avslutas i en ögla som ansluter sig till den. Runorna i inskriftens början är ca 5,5 cm höga medan de sista runorna i öglans slut är endast 2,5–3 cm höga, längst ner kan sex mycket nednötta runor ses:

På fotot till vänster, taget 1948 av Gösta Lundquist, syns runorna i drakens tass hjälpligt. Inskriften fortsätter i den djupa sprickan genom inskriftens mitt och avslutas i en ögla ovanför det översta inskriftsbandet. Till höger inskriften 2013.

-ufruk...r...š---...uanfarn ×
55 60 65

Av runa 51 återstår endast mycket osäkra rester, här läser Rafn en **p**-runa och den läsningen bekräftas möjligen av Brates fotografier men i övrigt stämmer inte Rafns läsning med Brates läsning som jag tyckte mig kunna bekräfta så när som just på den första runan. Runorna 52–56 är säkra, 53 **f** har en kort nedre bistav som inte når upp till ramlinjen. I 56 **k** är bistaven grund men ganska säker. Bistaven i 57 **r** står till vänster om lårspiralen "skafföttes" med runorna i högra inskriftsslingan, huvudstaven är borta i en djup skottskada. Därefter tycks

inskriften ha fortsatt i en smal inskriftsslinga i kanten av fördjupningen och här kan längst ner ses 58 **s** och nedre delen av två huvudstavar, runorna 59 och 60, och längre upp eventuella rester av ytterligare ett par runor, 61 och 62, därefter inga säkra spår av runor upp till den översta delen av en slinga, där den går i en ögla ovanför inskriftsbandet; 63 **u**, 64 **a**, 65 **n** och 66 **f** är förhållandevis tydliga medan 67 **a** 68 **r**, och resterna av runa 69 **n** är mycket svåra att följa utom vid optimal belysning på eftermiddagen och svåra att fotografera.

Strax till höger om den plats där ögla ansluter till inskriftsbandet finns ett tydligt skiljetecken som troligen markerar inskriftens slut. Troligen har den nedre delen av slingan gått upp till den plats där textbandet med inskriftens inledning ansluter sig till huvudslingan och sedan fortsatt uppåt på andra sidan.

Läsningen är gjord under fyra olika undersökningsperioder, huvudsakligen med hjälp av solens snedbelysning. Solen har nått lejonets högra sida vid 12–14-tiden beroende på årstid och går ned bakom den höga byggnaden väster om lejonet cirka 15.30–18.

På denna bild syns den smala slinga som går över textbandet i en ögla, till höger om den syns skiljetecknet i form av kryss som troligen avslutar inskriften. Runorna **uan** är rätt tydliga liksom den utnötta **f**-runan, de sista tre runorna, **arn**, är mycket små, 2,5 cm men faktiskt läsbara även om de knappt är synliga på fotot.

Det är tänkbart att ett något säkrare resultat skulle kunna nås i mörkerbelysning. Det är dock ett komplicerat problem eftersom torget och Arsenalens ingång är, som tidigare sagts, upplysta dygnet runt och detta ljus skulle behöva skärmis av på något sätt för att få en effektiv belysning med strålkastare på ristningsytorna, i så fall måste också ett mörkt tält resas runt lejonet och helst byggas en plattform runt fundamentet för att undersökningen skall kunna genomföras på ett effektivt.

Sammanfattning av inskriften på höger sida:

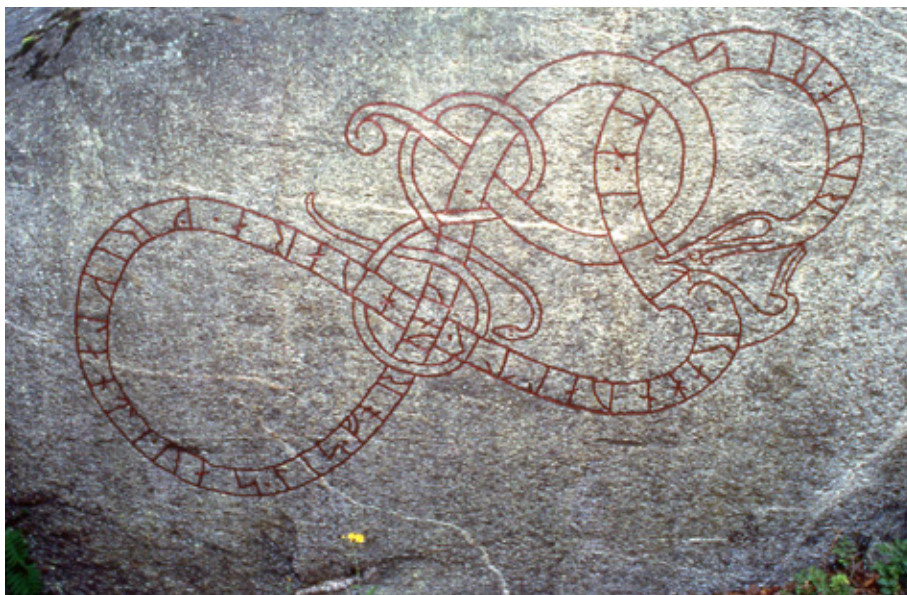
[:]**a**š**m**un**tr** × **ri**š**ti** [×]... ...[**n**]**a**r **pi**sar × **pa**ir × **i**š**k**-...
 5 10 15 20 25

...**þ**ur**li**fr ---- **au**k × [- ×] **u**/**r**/**b** ...- **o**-... ---**t**-...
 30 35 40 45 50

...-**u**fr**u**k...**r**...**š**---...-...**ua**n**f**a**r**þ ×
 55 60 65

Āsmundr ristī... (rūn)ar þessar þair Āskæll/Āskæll(?)... ... Þōrlæifr(?) ok ...
 Āsmund ristade ... dessa runor, de Eskil/Askel Torlev(?) och ...

Tyvärr gör skadorna att vi aldrig kommer att få veta om Asmund, Torlev och Eskil(?) har gjort ristningen till minne av en fallen truppkamrat, men mot slutet av 1000-talet deltog vikingatrupper i flera stora strider i närheten av Pireus, se vidare på sidan 39.

Runsten U 112,
Eds socken kyrkstigen,
Foto Bengt A. Lundberg 1986.

Åsmundr har varit en mycket skicklig och erfaren runristare, hans stil är så personlig att det borde ha varit lätt att identifiera flera ristningar av hans hand i det uppländska runmaterialet, men så är inte fallet även om flera ristningar påminner om den. På de enstaka ställen där ristningens ursprungliga yta är bevarad syns tydligt hur utomordentligt djupt och säkert ristningen har utförts. Den är också elegant inkomponerad på lejonets sida med drakens huvud under lejonmanen på framsidan. Slingans komposition har flera mot-svarigheter i södra Uppland, faktiskt till och med i den ena av de ristningar som Ragnvald i Ed har låtit göra på ett mäktigt flyttblock en dryg kilometer söder om Eds kyrka (U 112). I den ena slingan meddelar han att han låtit rista runorna till minne av sin moder Fastvi Onämsdotter och i den andra, den som mest liknar Pireuslejonets slinga, säger han att han Ragnvald lät rista runorna: *"Han var i Grekland, han var krigarföljets hövding."* Liknande ornammentik används i flera ristningar just i fast häll eller stenblock, bland annat på det närbelägna blocket vid Älvsunda gård (U 116) och även längre österut på ett klippblock vid Veda gård i Angarns socken (U 209) också det ristat av en Greklandsfarare. Samtliga dessa ristningar tillhör 1000-talets andra hälft, men är troligen äldre än ristningen på Pireuslejonet.

I ristningen används inte palatalt *r*, *R*, *ʀ*, och en *s*-runa har formen *ʀ*, en form som är mycket sällsynt i de fastlandssvenska svenska 1000-tals runinskrifterna, den förekommer dock på U 379, Sigtuna och U 470 Knivsta kyrka, båda av ristaren Torbjörn som var verksam mot 1000-talet slut och U 382 Sigtuna som är ett sandstensfragment från 1100-talets början. Denna runform är den gängse på de gotländska runstenarna i bildstensform som troligen kan dateras till omkring 1100 och är vidare regel i de norska inskrifterna

från samma period där, som sagts ovan, även det palatala *r*-et redan hade sammanfallit med tungrots-*r*, dessa drag tyder, liksom i ristningen på vänster sida, på en skandinavisk språkmiljö snarare än rent svensk. Den eleganta och komplicerade ornamentiken uppvisar också drag som för mina tankar till Gotland och de runstenar i bildstensform som restes där i slutet av 1100-talet, exempelvis G 203 Hogrän, G 134–136 Sjonhem och G 342 S:t Hans kyrkoruin (även G 200 Atlingbo), de har bland annat de långa halsar och förgrenade nacktofsar som gör att inskriften inte börjar i slingan närmast drakens huvud, vilket annars är vanligast. Kortkvistformen på *s*-runan⁴ och skiljetecken med punktformade avslutningar förstärker detta intryck. Ett egendomligt sammanträffande är att namnet *Þórlæifr*, Torlev, i det svenska runmaterialet i de svenska runinskrifterna endast är belagd på en försvunnen runsten i Västergötland, Vg 107, och på den runristade gravhäll, G 343, som påträffades i S:t Hans kyrkoruin 1982, signerad av en man vid namn just *Þórlæifr*.

Väringar

Särskilda trupper bemannade av enbart väringar, det vill säga legosoldater av skandinaviskt ursprung, omnämns första gången i grekiska källor 1034⁴⁸. Troligen har dock sådana trupper funnits i Bysans från omkring 988 då Kung Valdemar i Kiev skickade uppåt 6 000⁴⁹ väringar till kejsar Basileios II, vilken bett om förstärkning för att kväsa ett uppror i Bulgarien⁵⁰. I början av 1000-talet upprättade kejsaren 1000-talet en personlig livvaktstyrka, som åtminstone till en del bestod av väringar.⁵¹ Andra väringar tjänstgjorde i allmänhet utanför Konstantinopel.⁵²

Den stora grupp väringar som Vladimir skickade från Gårdarrike bestod troligen främst av de svenskar som Vladimir rekryterade i Sverige på 970-talet för att bekämpa sin bror Jaropolk.

När Vladimir besegrat brodern och tagit makten över hela landet vägrade han emellertid att betala väringarna deras sold, vilket ledde till missnöje och uppror bland dem. När Vladimir fick kejsarens förfrågan om truppförstärkning inspekterade han väringarna och deras trupper och valde ut ”de bästa, de klokaste och de modigaste männen och gav dem makt över städer, och skickade sedan de andra till Konstantinopel i Grekland”. Innan de gav sig iväg skickade han en budbärare till kejsaren med följande instruktioner: ”Väringar är på väg mot Ert land. Behåll inte många av dem i staden för då kommer de att ställa till med förstörelse liksom de har gjort här. Sprid dem därför till olika platser och låt inte en enda av dem återvända hit.”⁵³

När kejsar Basileios år 1018 äntligen hade kuvat Bulgarerna begav han sig till Aten och höll en stor segerceremoni i Parthenontemplet, som vid den tiden var en kyrka. Vissa forskare har förmodat att det var då väringar i kejsarens följe ristade runorna på lejonet.⁵⁴ Vi vet att de väringatrupper som så

framgångsrikt hade hjälpt kejsaren att slå ner Bulgarernas uppror följde med kejsaren till Pireus och deltog i segerceremonierna. Åtminstone vissa trupper bör då ha uppehållit sig i Pireus under en period eftersom Basileios och hans följe lämnade Aten via Pireus.⁵⁵ Många vāringar har väl mist livet i de hetsiga striderna i Bulgarien som pågick under många år och de som vaktade skeppen i hamnen under kejsarens segerceremonier hade nog gott om tid att rista runor på lejonet till minne av sin döde truppmedlem. De varierande runformerna, den spegelvända inskriften, och osäkra tekniken kan möjligen tyda på tidig datering, troligare är dock att den är något yngre eftersom den har stora likheter med uppländska runinskrifter från 1020-talet, där runstensresandet tog fart just vid den tiden.

De vāringar som tog sig till Konstantinopel och gick i kejsarens tjänst började, som tidigare sagts, oftast sin tjänstgöring i flottan, vilket passade dem bra på grund av deras sjövana.⁵⁶ Troligen har de följts åt i mindre grupper även när de anslöt sig till en grekisk befälhavare. Lönen i flottan var lägre än i armén, men i flottan hade de möjlighet att snabbt få del av stora krigsbyten som de antingen kunde ta med sig hem eller köpa in sig i livvaktstrupperna om de kom undan med livet i behåll.⁵⁷ Som redan sagts ovan (s. 22) skulle Harald Hårdråde betala 100 mark för varje sjörövarskepp som han lyckades besegra men resten fick han behålla för sig och sina trupper.⁵⁸ Om dessa uppgifter stämmer bör samma regler ha gällt för alla truppledare och deras besättning.

Under hela 1000-talet rörde sig galärerna i de grekiska farvatten, ofta på väg från Konstantinopel till södra Italien eller Sicilien, där ständiga strider pågick. Bysans fick kämpa hårt för att behålla makten över åtminstone delar av Sicilien och södra Italien och dessutom hålla araber från Afrikas nordkust under kontroll, men dessa gjorde ständiga anfall på öarna i det Egeiska havet. Med de stora galärerna (*dromón*, *chelandia*), som kunde ha över 200 roddare och en besättning på 70 man följde ofta mindre skepp, (pl. *ousiai*, sg. *ousia*) de var snabbgående och användes för kustbeskydd och för att hinna i fatt sjörövare. De hade en besättning på 50–60 soldater och cirka 50 roddare. Vāringarna placerades ofta just på dessa *ousiai*, eventuellt för att de var vana att operera i mindre grupper.⁵⁹

År 1009 utbröt ett uppror i Bari, på Italiens sydostkust, som inte kvästes fullständigt förrän 1021. Med stor säkerhet har vāringar deltagit i bekämpandet av dessa uppror och det kan ha varit i någon av dessa strider som Olev från Djulefors i Stora Malms socken i Södermanland (Sö 65) miste livet enligt inskriften på den runsten som hans mor reste till hans minne och som nu står vid Eriksbergs slott i Sörmland: "Inga reste denna sten efter Olev, sin arvinge. Han österut / med stāven plōjde / och i langobarders / land han avled." Longobardia var grekernas namn på Syditalien, och där utkämpade Bysans många

maktstrider under större delen av 1000-talet mot både araber och senare även mot normanderna.

1025 härjade araber från Sicilien och Afrika svårt på de grekiska öarna.⁶⁰ De besegrades av grekerna i ett stort sjöslag samma år. Det är troligt att vāringar deltagit i denna sammandrabbning även om det inte nämns i några källor, i alla fall är det ingenting som talar emot att (vāringa)trupper besökt Pireus regelbundet under hela 1000-talet, bland annat anföll araberna 1031 Illirien i nuvarande Albanien och ön Kérkira, nu Korfu, vid Greklands nordvästra kust.⁶¹

Vāringatrupper var alltså etablerade i grekiska farvatten långt innan Harald Sigurdson, kallad Hādrāde, anlände med sina medföljare 1033 eller 1034 och vāringarnas aktivitet i den bysantinska flottan fortsatte långt efter det att Harald 1043 hade återvänt till Norge.

Efter slaget vid Stiklastad, öster om Trondheim 1030 flydde Harald, en yngre halvbror till Olaf Haraldsson, till Sverige. Året efter for han vidare till Gārdarike och därefter till Miklagård. Enligt de olika versionerna av hans saga i de fornnordiska källorna, bland annat *Morkinskinna*, *Fagrskinna*, *Heimskringla* och *Flateyjarbók*⁶² samt ett flertal skaldestrofer, åtföljdes han av en stor trupp, enligt den grekiska källan (se nedan) var det 500 man. Efter som Harald kom till Gārdarike via Sverige är det inte långsökt att anta att även svenskar anslutit sig till honom inför den fortsatta färden österut. Enligt Harald Hādrādes saga i *Heimskringla* anslöt sig de vāringar som redan var på plats snabbt till honom och ”de följdes alla åt”⁶³. Att de vāringar som ristade runorna på lejonet ingick i Haralds trupper föreslogs redan av Rafn (1856 s. 51–55). Harald tjänstgjorde i den bysantinske kejsarens tjänst under perioden 1033/4–1043 och deltog i många sammandrabbningar. Hans bravader skildras utförligt i *Fagrskinna*, och *Morkinskinna*, som båda är en samling berättelser om de norska kungarna, skrivna under 1200-talets första hälft; i samlingskriften *Flateyjarbók* finns också en lång självständig Haralds saga. Snorri Sturluson har en förkortad men genomarbetad version av dessa berättelser i sin Harald Hādrādes saga i *Heimskringla*.⁶⁴

Haralds karriär i kejsarens tjänst skildras också i en kort, koncis, men tyvärr anonym text av en bysantinsk befälhavare. Texten är ett slags tillägg till en bok om krigföring skriven av en författare vid namn Keukaumenos från omkring 1070, *Råd till kejsaren*.⁶⁵ Författaren av texten om Harald deltog tydligen själv i striderna mot bulgarerna och hade träffat Harald personligen. Hans redovisning av Haralds tid i Bysans stämmer i allt väsentligt överens med berättelserna i *Heimskringla* och andra fornnordiska källor.⁶⁶ Enligt *Heimskringla* III (s. 71–72)⁶⁷ började Harald sin tjänstgöring i flottan (på galärerna), där han tillsammans med befälhavaren Georgios Maniakes (Gyrgir i de fornnordiska källorna) besegrade många sjörövare på de grekiska öarna.⁶⁸

För även om araberna hade gjort stora förluster 1025 när kejsaren Nikeforos II Fokas återtog Kreta hade de ingalunda gett upp och för att hålla dem i schack fick kejsaren ständigt hålla ute ett antal krigsfartyg, där Väringer förstås ofta ingick i besättningen.⁶⁹ Det är därför mycket troligt att både Haralds väringer och andra trupper har tillbringat en längre perioder i Aten och Pireus även om ingenting sägs om detta i källorna.

Enligt den grekiske författaren började Harald sin karriär i Bysans genom att bidra till att kväsa ett uppror på Sicilien, men eftersom detta uppror inte bröt ut förrän 1038 är det troligare att han, som de fornnordiska källorna uppger, tillbringade några år i flottan innan han fick större uppdrag. Rafn (s. 5b). När bulgarerna återigen gjorde uppror mot kejsaren och anföll Thessaloniki, där kejsaren Mikael den femte befann sig. Kejsaren begav sig då till Konstantinopel för att samla trupperna och kallade in Harald och hans trupper som då befann sig, som tidigare sagts, på Sicilien.⁷⁰ Det förefaller troligt att trupper ständigt varit stationerade i Aten och att bevakningen av hamnen har förstärkts i samband med anfallet på Thessaloniki även om staden ligger långt från Aten.

Efter sina framgångsrika insatser mot bulgarerna befordrades Harald till *manglabites*, en hederstitel som ursprungligen gavs till dem som skulle gå före kejsarens följe med en juvelprydd piska för att hålla vägen fri. Så småningom befordrades han till *spatharokandidatos*, vilket troligen motsvarade en överstes grad, den sjätte i ordningen av 14 gradbeteckningar inom livgardet vars medlem Harald nu var. Han deltog även i fortsättningen i många krigsuppdrag och tog sig ända till Jerusalem innan han återvände till Norge troligen år 1043.⁷¹

Inskriften på lejonets vänstra sida bör dock enligt min bedömning ha tillkommit före mitten av 1030-talet, alltså före Harald Hårdrådes period i Bysans. Detta framgår av den enkla slingan, vändrunorna och osäkra ristningstekniken. Redan i slutet av 1020-talet införde runmästaren Åsmund Kåresson den uppländska ornamentik i sina ristningar som sedan utvecklades av de många runmästarna där under hela 1000-talet. Men då det är tydligt att ristarna inte har varit särskilt vana stenhuggare och att de har haft uppenbara svårigheter med både huggteknik och disposition är det möjligt att de inte hade förmåga att åstadkomma en ornamenterad slinga och därför kan det inte uteslutas att de Svear som högg runorna faktiskt ingick i Haralds trupper.

Efter bulgarupproret 1040 återvände Harald och hans väringer inte till Medelhavet eller Sicilien/södra Italien. 1042 begav sig generalen Georgios Maniakes (Gyrgir) till Södra Italien för att (förgäves) försöka återvinna det från normanderna för det bysantinska rikets räkning. Även i denna expedition bör många väringer ha deltagit och mist livet, bland annat i en stor sammandrabbning i Bari 1043.⁷² Sammandrabbningarna med Normanderna fortsatte hela 1040-talet, 1050-talet och 1060-talet tills Bysans 1071 slutgiltigt förlorade

Bari som var den sista stad de hade makten över. Väringer har troligen deltagit hela tiden och då antagligen passerat Aten på väg till och från Italien.⁷³

Den komplicerade och välkomponerade ornamentiken av ristningen på lejonets högra sida visar att den har tillkommit under 1000-talets andra hälft, eller sista fjärdedel eftersom den snarast ansluter sig till runmästaren Öpirs ristningar även om Pireusslingan är mera genomarbetad än fallet är med Öpirs ristningar i allmänhet. Slingan visar vissa likheter med den ristning som Ragnvald i Ed lät göra (U 112) där han meddelar att han var "krigarskarans hövding" i Grekland, men till skillnad från Harald Hårdråde har vi inga andra uppgifter om Ragnvald i Ed än hans egna i runristningen. Ingen med det namnet förekommer i de bysantinska källorna. I striderna mot slutet av 1000-talet nämns en varing, tydligen med hög befattning, som i grekiska källor kallas Nampites, möjligen av fornnordiska *Nábitr* 'en som hugger nära hjärtat', som nämns i grekiska källor som en deltagare i den sista stora striden mot normanderna som i juni 1081 anföll staden Dyrrachion på grekiska västkusten (nu Durrës i Albanien).⁷⁴ 1092 utbröt uppror både på Cypern och på Kreta och även då bör väringer ha uppehållit sig i Pireus,⁷⁵ äldre än så behöver inte Åsmunds ristning vara. Vid denna tidpunkt dominerades vikingagardet av engelsmän som flytt från hemlandet när Wilhelm erövraren tog makten där 1066.⁷⁶ och antalet skandinaviska väringer sjönk successivt. Dock fortsatte tydligen svenska män att fara till Grekland för att ta värvning i Kejsarens armé. Det framgår av den bestämmelse i äldre Västgötalagen som säger att "Ingen mans arv tager han när han sitter i Grekland." Då runstenar inte restes längre än ett par decennier in på 1100-talet finns det inga källor som kan bekräfta omfattningen av dessa resor.

Slutord

Mina undersökningar visar att omkring 80 procent av inskriften på vänster sida är läsbar, att hela den korta inskriften längs vänster lår är bevarad, men att endast omkring 50 procent av högersidans ristning runor nu är skönjbara och möjliga att typbestämma; vidare att större delen av texterna är ungefär lika läsbar som för 100 år sedan.

Utöver inskrifternas innehåll ger runornas utseende, ristningarnas ornamentik och disposition mycket information om ristningarnas tillkomsttid och dem som utförde dem, de utgör därför ett ovärderligt tillskott till våra kunskaper om vikingarnas nordiska språkmiljö.

Att det fanns skickliga runristare bland dem är inte oväntat. Ristaren Ulf i Borresta, till vars minne sönerna har rest två runstenar, U 343 och 344 i Orkesta socken, Vallentuna, tog enligt sönerns minnesrunor tre danagälder i England i början av 1000-talet; ett par decennier tidigare hade Ulf ristat runstenar Vid Skälhamra i Täby, U 160 och U 161, till minne av sin ingifte släkting Ulf i Skälhamra.

Låt oss hoppas att det i framtiden i Uppland påträffas en runristning av den skicklige Asmund, en ristning som visar antingen att han var verksam innan han for till Grekland eller att han återvände från sin tjänstgöring i kejsarens armé och kunde åter utöva sitt yrke som runmästare.

Thorgunn Snædal

Oktober 2009 – oktober 2013

Källor och litteratur

- Bagge, Sverre, 1990: *Harald Hårdråde og Bysants. To fortellingen, to kulturer*. I: Hellas och Norge. Kontakt, Komparasjon, Kontrast. Ed. Øivind Andersen og Tomas Hägg. Bergen.
- Blöndal, Sigfús, 1954: *Væringjasaga*. Reykjavík.
- Blöndal, Sigfús, 1978: *The Varangians of Byzantium. An aspect of Byzantine military history*. Translated, revised and rewritten by Benedict S. Benedikz. Cambridge.
- Brate, Erik, 1920: Pireuslejonets runinskrift. *Antikvarisk Tidskrift för Sverige* 3, s. 25–48. Stockholm.
- Bugge, Sophus, 1907: Piræus-Løven i Venedig og dens Inskrifter: Populær-Videnskapelige Foredrag, s. 98–109. Kristiania.
- Capelle, T. 2003: Piräus-Löwe. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Band 23, s. 197–198.
- Dahlgren, F. Glossarium över föräldrade ord och talesätt i det svenska språket. Lund 1973.
- D'Amato, Raffaele 2010: *The Varangian Guard 988–1453*. Oxford.
- Davidson, Ellis H. R, 1976. *The Viking Road to Byzantium*. London.
- Fagrskinna – Nóregs Kononga Töl*. Íslenzk Fornrit XXIX. Bindi. Reykjavík 1985.
- Flateyjarbók III. 1868. Christiania.
- Friesen, Otto v. 1909: *Historiska runinskrifter*. *Fornvänner* 1909.
- Gregorovius, Ferdinand, 1989: *Geschichte der Stadt Athen im mittelalter*. Stuttgart.
- Heimskringla* III. Bjarni Aðalbjarnarson gaf út. Íslenzk Fornrit XXVIII. Bindi. Reykjavík 1951.
- Jansson, Sven B.F. *Runinskrifter i Sverige*, 3 uppl. 1984. Stockholm.
- Jansson, Sven B. F., 1984: Pireuslejonets runor. *Nordisk Tidskrift* s. 20–32. Stockholm.
- Jarring, Gunnar 1978: Evliya Çelebi och Marmorlejonet i Venedig. *Fornvänner* 73, 1978.
- Larsson, Mats G, 1991: *Väringar. Nordbor hos Kejsaren i Miklagård*. Stockholm.
- Modéer, Ivar 1964: *Svenska personnamn*. Lund.
- Morkinskinna* I. Íslenzk Fornrit XXIII. Bindi. Ármann Jakobsson og Þórður Ingi Guðjónsson gáfu út. Reykjavík 2011.
- Peterson, Lena: 1994: *Svenskt runordsregister*. Andra reviderade upplagan (Runrön 2).
- Pritsak, Omeljan, 1981: *The Origin of Rus'*. Volume one. Cambridge Massachusetts.

- Psellos, M. *Chronographia*, translated E.R.A. Sewter (revised edition) Harmondsworth 1066.
- Rafn, Carl Christian, 1856: *Antiquités de L'orient* (Oldtidsminder fra Östen). Köpenhamn.
- Rietz, J. E. *Svenskt dialektlexikon*. Lund 1962.
- The Russian Primary Chronicle. Laurentian Text. Translated and edited by Samuel Hazzard Cross and Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor. The Mediaeval Academy of America, Cambridge Massachetts. 1953.
- Simek, Rudolf and Pálsson Hermann 1987: *Lexikon der altnordischen Literatur*. Stuttgart.
- Söderberg, Sven, 1891: Kort omnämmande av Pireuslejonet i *Månadsbladet* s. 128–129.
- Ullén, Inga 2008: Berest runlejon återfår sin forna glans. *Populär arkeologi* nr 4/2008.
- Undset, Ingvald, 1884: Runlejonet i Venedig. *Månadsbladet* s. 19–23. Stockholm.
- Thomasson, Fredrik 2013: The Life of J. D. Åkerblad. Egyptian Decipherment and Orientalism in Revolutionary Times. Brill's Studies in Intellectual History, Volume 213. Leiden, Boston.
- Tübinger Kunstblatt 1833, s. 227–228, okänd författare.

Noter

1. Ullén, I. 2008 s. 9.
2. Jag vill härmed tacka Vitterhetsakademien som bekostat två av mina resor till Venedig och min arbetsgivare Riksantikvarieämbetet, Förvaltningsavdelningen, som även den har bekostat två resor dit och framför allt min enhetschef på Riksantikvarieämbetets enhet för kulturvårdsstöd, Christian Runeby, för hans intresse och entusiasm för projektet.
3. Permanent Office of the Association of the International Private Committees for the Safeguarding of Venice och Agency for Cultural Heritage in Venice.
4. Rafn, C.C. 1856 s. 71–76.
5. Enligt Wikipedia ledde Morosini så sent som 1693 ett krigståg mot turkarna som börjat röra sig i den grekiska arkipelagen, men utan större framgång.
6. Rafn nämner skadorna på s. 92 men tar inte ställning till hur de kan ha uppkommit. Från landsidan sköttes anfallet mot Aten av svensken Otto Wilhelm von Königsmarck, som var överbefälhavare för Venedigs armé (Rafn s. 72), de koncentrerade sig på belägring av Parthenontemplet i Aten, där turkarna förskansat sig.
7. Rafn, C.C. 1856 s. 76–8, 77, not.
8. Rafn s. 45, 66, 77.
9. Rafn, C.C. 1859 s. 62). T. Capelle 2003 s. 198, jfr. s. 45.
10. Rafn, C.C. 1856 s. 62, 65–67.
11. Rafn, C.C. 1856 s. 67
12. Den nygrekiska texten har översatts av min bror, professor Magnús Snædal vid Islands universitet och jag tackar honom härmed för hjälpen.
13. Jarring, G. 1978 s. 3.
14. Jarring, G. 1978 s. 1.
15. Om Åkerblads liv och arbete se Thomasson, F. 2013.
16. Undset, I. 1884 s. 21.
17. Den danske runologen Erik Moltke granskade inskrifterna 1930. Han publicerade aldrig någon rapport, men sammanfattade sina resultat i ett brev till Sigfús Blöndal 1944. Brevet är tryckt på isländska i Blöndal 1954 s. 358–359 och på engelska i Blöndal 1978 s. 232–233. Av brevet framgår att Moltke inte har kunnat läsa särskilt mycket mer än Sven B. F. Jansson gjorde nästan 20 år senare.
18. Brate E. 1920 s. 4.
19. Lindquist, G. 1949 s. 133–135. Av ett foto på s. 133 framgå att Jansson hade även tillstånd till att undersöka ristningarna med en ficklampa kvälls- eller nattetid..
20. Jansson, S.B.F. 1984 s. 32. Sven B. F. Jansson skrev aldrig någon rapport om sin granskning, det är genom Gösta Lundquists artikel 1949 som vi känner till detaljer om hans undersökningar. Jag får intrycket när jag läser Sven B. F. Janssons artikel att han inte ens hade sina fältanteckningar kvar när han skrev den.
21. Lundquist, G. 1949, s. 135
22. Rafn, C.C. 1856 s. 78; Enligt Rafn fanns inskriften om Morosinis bragd vid hans besök på en bronsplatta. Senare har tydligen en likalydande inskrift inhuggits på framsidan av själva fundamentet.
23. Även Jacob Spon berättade om vattenrännan, se Rafn s. 65–67.
24. Rafn C.C. 1856, s. 76.
25. Rafn, C.C. 1856, s. 78.
26. Rafn, C. C. 1856 s. 99.
27. Rafn, C.C. 1856 s. 50, läser här **hakun**.
28. Fagrskinna, s. 229–230, översättning enligt Brate E. 1920 s. 44–46.
29. Ingvar och Harald var ju samtidigt ute på sina långa färder. Som sagts ovan lämnade Harald troligen Sverige 1031 och for till Gårdarrike, där kung Jaroslav tog väl emot honom och gjorde honom till chef över "lantvärnet". Harald stannade i ett par år innan han for vidare till Konstantinopel dit han anlände 1033 eller 1034. Ett par år senare gav sig Ingvar Vittfarne iväg från Mälardalen för att göra en 'stop over' i Gårdarrike innan han fortsatt sin fatala färd söderut som ju slutade med att han och hans män dukade under för en epidemi 1041. Man kan undra vad Harald visste om Ingvars bravader, eller fick höra om hans färder när han återvände till Gårdarrike 1043 på väg hem till Norge.
30. Brate, 1920 s. 20–22, antar att Pireusinskriftens *Haursi* är identisk med den *Haursi* (namnet skrivs där *mursi*) som U 791 är rest efter, men det håller jag för mycket osannolikt.
31. Modéer, Ivar: 1964 s. 27–28.
32. Moltke, E 1976 s. 117ff. Moltke, E. 1985 s. 148ff.
33. Brate 1920 s. 17–18.
34. Om ordet lejon och dess etymologi och utveckling i svenskan se E. Hellquist, *Svensk Etymologisk Ordbok*, band 1. Lund 1922.
35. Peterson, L. 1994 s. 49.

36. Fritzner, J. Band 2, s. 484.
37. Rietz, J. E.: svenskt dialektlexikon I, s. 232; Dahlgren, F: Glossarium över föräldrade ord och talesätt i svenska språket, s. 350.
38. Fritzner, J. Band 3, s. 10.
39. Rafn, C.C. 1856 s. 5
40. Brate, s. 40, supplerar och normaliserar inskriften: *fur radum gull vann farinn* och översätter: "Han förfor med klokhet, guld vann han på sin färd". En osannolik tolkning, som varken stöds av läsningen eller är språkhistoriskt trovärdig, partici-
pet *farinn* kan inte avsluta en sats.
41. Blöndal, S. 1954 s. 63–69; Blöndal, S. 1978 s. 25–29.
42. Morkinskinna s. I s. 96–97; Flateyjarbók III s. 296, Fornmannasögur VI s. 148; Blöndal, S. 1954 s. 116; Blöndal, S. 1978 s. 60.
43. Nordiska Kungasagor 2 s. 11–12. Um gjald 'gäld' se Fritzner J. Band 1 s. 602.
44. v. Friesen, O. 1909 s. 68. I NIyR band V, s. 135–137 beskrivs utförligt hur ett skifte av krigsbytet kunde gå till.
45. Efter auk läser Rafn iua och tolkar det som rester av mansnamnet *Ívarr*
46. Rafn, C.C. 1856 s. 4.
47. Detta påpekades redan 1884 av Ingvald Undset (Undset, I: 1884 s. 21.)
48. Heimskringla III s.72 (Íslenzk Fornrit XXVIII. Bindi. Reykjavík 1951).
49. Eller i alla fall inte färre än 4000, jfr. D'Amato, R. 2010 s. 15.
50. Blöndal, S., 1954 s. 91–94; Blöndal, S. 1978, s. 44–46; Larsson, Mats G. 1991, s. 28–31.
51. Blöndal, S., 1954 s. 89–82; Blöndal, S., 1978 s. 43–46.
52. Heimskringla III s. 72, not. Blöndal, S. 1954 s. 92–93; Blöndal, S. 1978 s. 45–47.
53. The Russian Primary Chronicle 1953 s. 92–93.
54. Blöndal, S. 1954 s.96; 1978 s. 48–50.
55. Bugge S. 1907 s. 103, Gregorovius, F. 1889, s 171.
56. Blöndal, S., 1954 s. 70–73; Blöndal S. 1978 s. 30–31.
57. Blöndal, S., 1954 s. 63–69; Blöndal, S., 1978 s. 25–29.
58. Blöndal, S 1954 s. 116, Blöndal, S. 1978 s. 60; Flateyjarbók III, s. 296, Fms. VI 148.
59. Blöndal, S. 1954 s. 70–71; Blöndal S. 1978 s. 30–31; D'Amato, R. 2010 s. 18–19.
60. Blöndal, S. 1954 s. 102, Blöndal, S. 1976 s. 52–53.
61. Blöndal, S. 1954 s. 105; Blöndal, S. 1978 s. 53.
62. Om de olika versionerna av Harald Hårdrådes saga se Heimskringla III Formáli s XV–XLII (Íslenzk Fornrit XXVIII. Bindi 1951); Simek/Pálsson 1987 s. 146.
63. Heimskringla III s. 71. Nordiska Kungasagor 3, s.65. Haralds period i Bysans skildras också av Tjodrik munk, Saxo och den engelske historikern Wilhelm af Malmesbury.
64. Bagge, S. 1990 s. 175.
65. Blöndal, S. 1954 s. 135, Blöndal, S. 1978 s. 75. Bugge, S. 1990 s. 173–174. Kekau-
menos' *Strategikon*.
66. Sigfús Blöndal 1954 och 1978 och H Ellis Davidson 1976, s.207–229 skildrar Haralds tid i Bysans ingående och redovisar både nordiska och bysantinska källor. Hela den grekiska texten om Harald finns på svenska hos Larsson, Mats G. 1991 s. 59–60.
67. I den svenska översättningen, Nordiska Kungasagor 3, s. 65, står det: "Harald hade ett följe män med sig. Gyrgir och hans män for vida omkring Grekländs öar och härjade mycket i viking." Denna översättning är felaktig eftersom den ger intrycket av att de var ute på vikingatåg, men de hade ju kejsarens uppdrag att hålla arabiska och andra sjörövare i schack.
68. Blöndal 1954 s. 116; Blöndal, S. 1978 s. 60; Heimskringla III s. 71–72.
69. I den isländska texten används ordet 'kussari' av latin *cursarius*, ordet togs upp i grekiska 'coursarios' och användes tro-
ligen företrädesvis om arabiska sjörövare. Blöndal S. 1954, s. 102–104, 115–116; Blöndal, S. 1978 s. 30–31, 52–53, 59.
70. Blöndal, S. 1954 s. 122–124 s. 133–137; Blöndal, S. 1978 s. 55–60, s. 74–77.
71. Blöndal, S. 1954 s. 135–165; Blöndal, S. 1978 s. 74–96; Ellis Davidson, H. 1976 s. 221–229.
72. Blöndal, S. 1954 s. 174; Blöndal S. 1978 s. 30–31.
73. Blöndal, S. 1954 s. 170–184; Blöndal, S. 1978 s. 104–112.
74. Blöndal, S. 1954 s. 199–201; Blöndal, S. 1978 s. 123–124.
75. Blöndal, S. 1954 s. 202, Blöndal, S. 1978 s. 128.
76. Blöndal, S. 1954 s. 218; Blöndal, S. 1978 s. 141.

